

ÓBUDA PARASZTPOLGÁRAINAK ANYAGI KULTÚRÁJA
ÉS TÁRSADALMA (1848-1945)¹

I. MUNKAHELY ÉS TERMELÉS

Dolgozatunk Óbuda parasztpolgárságának hagyományos anyagi kulturáját, társadalmát és életmódját² vizsgálja a magyarországi kapitalizmus időszakában.

Óbuda 1686 utáni ujránepesedésétől 1848-ig oppidum, pontosabban földesuri mezőváros volt. Ugyanaz jellemezte, mint a többi - a XVIII. század végén kb. 430 - mezővárost. Városképében egyszerre mutatott falusias és városias jegyeket, nagyobb népességet koncentrált, amely kiváltságokkal (terhek pénzbeli megváltása, egyösszeben fizetett adó, vámkedvezmények, a városi földek birtoklása, bérelt és vásárolt földek szabad elidegenítésének joga, önkormányzati-, korlátozott biráskodási- és végrendelkezési jog) rendelkezett. Ujkori történelmének sajátos alakulása folytán a helység különböző etnikumu, foglalkozásu, vallásu, stb. emberek számára nyújtott lakó- és munkahelyet. A XVIII. század végén a lakosság kb. 70 %-a, a XIX. század első felében a lakosság 40-50 %-a jobbágnak minősül, akik részben mezőgazdasági, részben kézműipari termelést folytattak.

A feudalizmus korának lezáródásával Óbuda egyszerű mezőváros, majd 1873-ban a főváros része lett. E változások közepette is bár létszámban fokozatosan csökkenve - máig folytatódott azok sora, akik a földből vagy állataikból, illetve azok valamilyen újabb típusu hasznosításából éltek. Ezt a társadalmi réteget "parasztpolgárság"-nak nevezzük. A "polgár" terminust a jogi helyzet, a városi - sőt 1873-tól a fővárosi - lakóhely, a "paraszt" terminust elsősorban a foglalkozás és az életmód jellege indokolja.³ Dolgozatunkban tehát a paraszti kultúra egyfajta mezővárosi változatáról lesz szó, mely Óbuda egész kulturájának csupán egyik, ám kétségtelenül igen szivós részét alkotta.

Amikor 1966-ban Óbuda szanálása megkezdődött, az egykori parasztpolgárokról, ma élő utódaikról és életükről rendszeres ismereteink nem voltak s fennállt annak veszélye, hogy a városrész rekonstrukciójával - azaz a lakosság és a tárgyi világ teljes megváltozásával - e hiányok pótlásának még csak a lehetősége is örökre elvész. Képletesen szólva tehát, az utolsó órában kezdtük el azt a gyűjtést,

melynek kezdeti célja a Budapesti Történeti Múzeum Várostitörténeti Főosztályán lévő óbudai néprajzi tárgyak pontos meghatározásához, "megszólaltatásához" szükséges adattár létrehozása volt. Gyakorlatilag a Perc u., Korvin Ottó u., Zápor u., Vörösvári ut, Körte u., Hunor u., Raktár u., Vihar u., Szellő u., Miklós tér, Sorompó u. Duna-part által határolt részt, annak minden egyes utcáját, házát végigjártuk és elsősorban a hatvanévesnél idősebb, több nemzedékre visszamenőleg helybeli születésű személyek visszaemlékezéseit lejegyeztük. Ez a munka több szempontból is hasznosnak bizonyult. Egyrészt hamar kirajzolódott a gazdálkodás és a társadalom kérdései s fokozatosan meggyőződünk arról, hogy a hagyományos kultúra még megragadható, kutatható. Másrészt adatközlőink zömét ekkor ismertük meg. Harmadrészt pedig alkalom nyílt újabb tárgyak gyűjtésére is, amelyek ma a Budapesti Történeti Múzeum Várostitörténeti Főosztályán találhatóak.

Munkánk során a téma jellege által megkövetelt néprajzi módszereket alkalmaztuk.⁴ Ezt indokolta egyrészt a parasztpolgárok eredete, mezőgazdasági foglalkozása, társadalmi helyzete, egész életformája, másrészt az a tény, amit Barabás Jenő a következőképpen fogalmazott meg: "... Gyakran elfelejtik, hogy az elnyomott osztályok kulturájának jelentős része az írásbeliség korszakában is a hagyományozódás szóbeli útján fejlődik, írásos rögzítésre alig kerül. Hiába működnek a nagy nyomdavidálmányok gépei, ezek nagyjára csak polgárok igényeit szolgálják, a napi kultúra elsősorban a maga hagyományos ösvényeit követi..."⁵

x x x

Néprajzi témáról lévén szó, fontos lenne áttekinteni Óbuda 1686 utáni újkori történetét, hogy mondanivalónk részletes kifejtésekor folyamatában, összefüggéseiben lássuk a parasztpolgárok termelésének, fogyasztásának, társadalmának változását vagy éppen változatlan-ságát. Véleményünk szerint azonban, ma még nem rendelkezünk megfelelő szakirodalommal e kiváncsi érdekeltségünk teljesítéséhez. Mindössze arra vállalkozunk tehát, hogy rámutatunk Óbuda 1686-1945 közötti történetének néhány, témánk szempontjából lényeges mozzanatára.

A törökök Budáról való kiűzése idején Óbuda elnéptelenedett, épületei rombadőltek. A harcok multával az akkor még református, magyar lakosság kb. 1695-ig fokozatosan visszatért.⁶ Az újjáéledő helység gyakorlatilag jobbágyfalu volt, bár 1697-ből származó pecsétjének magyarnyelvű felirata "város"-nak mondja.⁷ I. Lipót adománya alapján már 1659 óta a Zichy család birtoka volt, de a török megszállás miatt személyes jelenlétük csak 1686 után valósulhatott meg.

Zichy István - az akkori földesúr -, majd utódai lényeges változásokat idéztek elő azzal, hogy az országos gyakorlat szerint kb.

1698-1750 között Schwarzwaldból és Württembergből német parasztokat telepítettek be.⁸ Tehát a népesség - ha mesterséges módon is, de - megnőtt, mégpedig úgy, hogy a református magyarok helyett a katolikus németek kerültek döntő többségbe. Sajnos e népmozgásban sok még a bizonytalan vagy éppen ismeretlen részlet. Az viszont biztos, hogy a telepések parasztok voltak a szó klasszikus értelmében, egyaránt jártasak a növénytermesztésben és állattartásban, akik új hazájukban habozás nélkül kihasználták a lehetőségeket. Önálló mezőgazdasági termelést folytattak, amelynek legfontosabb része a szőlőművelés volt.

Az óbudai társadalom ezen gazdálkodó rétege a XIX. század közepéig jobbágnak minősült. Létszámukról illetve különböző telekkategóriák szerinti megoszlásukról az 1772. évi urbéri és az 1828. évi adóösszeírás ad felvilágosítást.

A telki állomány megoszlása 1772-ben

1/2	3/8	1/4	3/16	1/8	1/32	házas	háztalan	telkes jobbágy	egész telkek száma
telkes jobbágy						zsellér			
1	-	2	-	225	-	369	75	228	29 1/8
a telki állomány megoszlása 1828-ban									
-	2	13	2	160	37	508	801	214	27 27/32

Igen tanulságos a két időpontban feljegyzett adatok összehasonlítása. Kiderül ugyanis, hogy a telkes jobbágyok számának jelentéktelen módosulása mellett az egyes családok által birtokolt (használt) földek között lényeges nagyságrendi különbségek keletkeztek. Vagyis a nyolcadtelkes jobbágyok 1772-ben regisztrált 98 %-os aránya 56 év alatt 75 %-ra csökkent. E változás másik oldalaként a 23 % különbözetből kisebb részben (6%) 1/4, nagyobb részben (17%) 3/32 telkek formálódtak. Az a tény, hogy a telkes jobbágyok korábban egyenlő részesedése a telki állományból kezdett megszűnni, az egyének vagyoni differenciálódására, a telkek aprózódása pedig elszegényedésre utal. A háztalan zsellérek több mint tízszeres számbeli növekedése "korántsem csupán a mezővárosi társadalmi rétegződés gyorsabb ütemének tudható be. Az oppidum ugyanis nemcsak a falvak iparoselemeit, módosabb rétegét vonzotta. Nagy számban tódultak ide nincstelen, földjüktől megfosztott jobbágyok is, akik... munkaalkalmat, esetleg talpraállási lehetőséget reméltek."¹⁰

1836-ban a Dunagőzhajózási Társaság felépítette Óbuda legnagyobb ipari üzemét, a hajógyárat. Műhelyeiben több százan dolgoztak. Munkaerő szükséglete döntően befolyásolta a helyi társadalom alakulását, amiről később még szólnunk.

1849 végén Óbudát közigazgatásilag Budához csatolták s csak 1861 elején került vissza Pest-Pilis-Solt megye fennhatósága alá, mint rendezett tanácsu mezőváros. 1873-ban Budával és Pesttel egyesülve a főváros és azon belül a III. kerület része lett. Sajátos mezővárosi jellegét napjainkig megőrizte.

x x x

A parasztpolgárok anyagi kulturájának leírásához nélkülözhetetlenek a földrajzi határok is, melyek a munkahely és a termelés terét megszabták. 1848-1945 között Óbuda külterének határa a mai Nagyszombat u., Bécsi ut, Doberdó ut a Podolin u. -ig, Remetehegyi dűlő, Nyereg ut, Erdőház ut, Hármashatárhegyi ut, Csucshegy, kb. Budapest mai határa, Péter hegy csucsá, majd 1873-ig az Ürömi ut, Attila u., Kalászi u., azután pedig a Határ u, Kalászi u. mentén húzódott. A belterület határait - kb. 1873-ig - a Duna, Nagyszombat u., Korvin Ottó u., Régiszőlő u., Kiscelli u., Zápor u., Vörösvári ut, Hunor u., Vihar u., Szőlő u., Miklós tér, Sorompó u. jelentették. Buda, Óbuda, Pest 1873. évi egyesítése után a belterület lassu terjeszkedésnek indult, mig nem elérte a Bécsi-, Hévizi- és Bogdáni ut vonalát.¹¹

Szántóföldi növénytermesztés és szénagazdálkodás

A szántóföldi növénytermesztés közepesnek értékelhető természeti adottságok között folyt. A Dunától a Budai hegységig húzódó síkság talaja igen változatos, a köves, kavicsos, homokos, agyagos, iszapos és humuszos barnaföld egymást váltja. Vizrajzi arculatát a hegyekből lefutó, ideiglenes és állandó vizmosásokon túl, a források által táplált, a mai Fehéregyházi utcától a Zab utca irányába tartó Rádlárók, a Rómaifürdőtől a Római ut, Pók utca vonalában futó patak, a síkságot átszelő Aranyhegyi patak és a Péterhegy ez utóbbiba torkolló vize határozták meg. Szabálytalan partjaik mentén művelésre alkalmatlan, kisebb-nagyobb vizenyős részek húzódtak. A Duna áradásai a partmenti és a mélyebben fekvő területeket rendszerint elborították. Ezek a tényezők a föld hasznosításának módját (szántó, kaszáló, legelő) alapvetően meghatározták.

1870 körül a szántóföldek öt tömbben helyezkedtek el. Határaik a mai uthálózatra vetítve a következőképpen húzódtak.¹¹

I. Nagyszombat u., Bécsi ut, Körte u., Vörösvári ut, a belterület határa (lásd fentebb). Ez a rész az "Einsiedlerried" nevet viselte.¹²

II. Vörösvári ut, Fehéregyházi u., Kunigunda utja, Veder u., Vihar u., Filatorigát vasutállomás, Szentendrei ut, a belterület határa. Itt helyezkedett el a "Radlmühlried" és a "Magazinsried" dűlő.

III. Kunigunda utja, Köles u. Kaszás u., Fehéritőgyár u. Ez volt az "Inselried".

IV. A belterület határa, Szentendrei ut, Záhony u., Sujtás u., Keled u., Nánási ut, Lőpormalom u., Dósa u., Csalma u., Kalászi ut, Duna. A jelzett terület a "Steinried", "Sandried", "Birnbäumried", "Mühlried" "Enzingerried" határrészeknek felelt meg.

V. Budapest mai határa, Bécsi ut, Aranyvölgyi ut, Aranyhegyi ut, ennek északi végétől az Áldomás utcáig, majd annak mentén haladva, Bojtár u., Csillaghegyi ut, Orbán Balázs ut, Bécsi ut, Harsány lejtő, Solymárvölgyi ut. A megadott határok a "Strassried", "Türkensteinried", "Neue Wiesen", "Goldbergerried", "Schoderried", "Zwergried" dűlőket fogták közre.

Természetesen a szántóföldek elhelyezkedése, nagysága változott mind a korábbi, mind a későbbi évtizedek során. Az 1778-ban készült Kneidinger atlasz¹³ nem jelöl szántóföldet; 1. a Bécsi ut, Aranyvölgyi ut, Pomázi ut alkotta háromszögben (= "Türkensteinried"), 2. a Solymárvölgyi ut és a Bécsi ut (= "Neue Wiesen"), 3. a Csillaghegyi ut, Csikós u., Áldomás u., Bojtár u. (= "Zwergried") között (1. kép). Forrásaink alapján az említett földek feltörésének időpontja sorrendben 1831-re, 1831-1836-ra és 1837 utánra tehető. Ugyanakkor a térkép művelt területnek tünteti fel az Ágoston u. környékét és a Bécsi ut, Sereg u., Fehéregyházi u. által közrefogott részt (1. kép). Az előbbi 1831-ben már kihasználatlan volt, az utóbbin 1837-ben még termeltek.

A belterületet körülvevő szántóföldek csökkenése először a városból kivezető utak mentén indult meg. 1870-1880 között beépült a Miklós tér, Szentendrei ut, HÉV vonal által határolt terület, továbbá a Vörösvári ut mindkét oldala teljes hosszúságában. Kb. 1910-ig az építkezések fokozatosan felemésztették a Bécsi utig huzódó földeket is. 1910-ben a Törökkő dűlőt temetőnek jelölték ki.

A parasztpolgárok összességükben búzát, rozst, árpát, zabot, lucernát, bükkönyt, muhart, kukoricát, burgonyát termesztettek. Az egyes személyek (családok) viszonylatában a növény(ek) fajtáját, a vetésterület nagyságát részben a rendelkezésre álló termelőerők fejlettsége, részben az egyéni szükséglet, érdek és a társadalmi igény határozta meg. Aki szükségleteihez mérve elegendő szántófölddel rendelkezett, az önellátásra berendezkedve, többfélét termelt. Aki állatot tartott, az takarmánynövényeket vetett. Aki terményeit rendszeresen eladta vagy adásvétellel is foglalkozott, az a kereslethez igazodott. A termőföld minőségét szintén figyelembe vették. "Az erősebb földbe búzát tettünk" - mondták adatközlőink. A kavicsos, homokos talajba, ahol más növény nem élt meg, rozs került.

A földhasználat körvonalazásához a XVIII. századi helyzetig kell visszanyulni, amelyből a földközösség illetve a jobbágyföldek újraosztása teljesen hiányzott. Megtaláljuk viszont a művelési kényszerrel kapcsolódó nyomásos rendszert. Az 1715. évi összeírás megállapítja a

szántóföldekről, hogy "két nyomásban művelik őket". Fél évszázaddal később, az urbéri kérdésekre adott válaszok (1767) egyik már többet mond; "Minden gazdának... vagyon három szántóföldre két vetőre... a harmadikat be sem vethetik". Kétségtelen tehát a háromnyomásos ugartartó rendszer megléte. A művelt földek korábbi, évente 50 %-os kihasználását egyrészt a jobbágyok és a felfogható terület kedvező aránya magyarázza, másrészt figyelembe kellett venni az állattartást, melyhez az ugar legelőként szolgált. A kétnyomásos rendszerről a háromnyomásosra való áttérés feltehetőleg az 1760-as években következett be. Ezzel kapcsolatban nem közömbös a jobbágyok számának megkétszereződése 1760-1772 között. Az adott viszonyok mellett a megnövekedett gazdasági igényekhez úgy próbáltak igazodni, hogy ezentul évente a szántóföldek 66 %-át megművelték és 33 %-át pihenni hagyták.

A XIX. század első felétől kezdve lassan megindult a nyomásos rendszer és a művelési kényszer felszámolódása, ami az 1855-1865 körüli tagosítással zárult le. Természetesen a parcellák szétszórtsága végérvényesen nem szűnt meg. A földek ismét elaprózódtak az öröklések és adásvételek révén.

A szántók használatában az óbudai parasztpolgárok áttértek az árutermelésnek jobban megfelelő váltógazdaság rendszerére. Tehát ugar nem maradt, az egész földterületet bevetették valamelyik gabonafélével (elsősorban buza, rozs, árpa) vagy kukoricával.¹⁴ Kettes-, hármas- és négyes vetésforgókat alkalmaztak, ami közelebbről azt jelentette, hogy az adott földdarabon 1-2-3 évig gabonát, majd 1-2-3 évig kukoricát termeltek. Az arányok tekintetében (buza-kukorica, árpa-kukorica-kukorica, rozs-rozs-kukorica-kukorica, stb.) számos egyéni variáció fordult elő. Általánosnak mondható, hogy a 2-3 éves gabona cikluson belül a fajtákat nem cserélték (pl. így; rozs-árpa-kukorica, buza-árpa-rozs-kukorica, stb.), csak egyfélélt vetettek.

Néhány jel szerint az 1910-es évekig még előfordult, hogy egyes szántóföldeket ugarként pihentettek, de ez semmiképpen sem volt általános gyakorlat. Mindössze az adott terület rossz minőségű talajáról, egyéni eljárásról, olyan gazdasági szerkezetéről, vagyoni helyzetéről van itt szó, mely ezt a megoldást szükségessé és lehetővé tette.

A szántóföldek előkészítése, gondozása a termelendő növény vetési idejétől függően, ősszel vagy télen kezdődött, elsőként a trágyázással. A trágyát szarvasmarhák és lovak szolgáltatták. A beltelken levő istállókból szekérral kihordott trágyát vékony rétegben a földre szórták. E munkára ősszel az első és második szántás között, télen a tavaszi szántások előtt került sor.

A szántást az u. n. Vidacs ekével végezték.¹⁵ Gerendelye négyzetes keresztmetszetű fagerendából, két szarva hajlitott farudból, többi alkatrésze és vasalása kovácsoltvasból készült. A hosszúvas (csoroszllya) hiányzott, mivel Óbudán a talaj laza, hordalékos volt. Tulajdonképpen a többféle típusban gyártott Vidacs ekék egyikéről van szó, amelyet hasonló adottságok esetén, más vidékeken is használtak. Legfontosabb

tartozéka, a taliga ugyancsak fából készült. A nagyjából Y alakú vezérkettős ága közül az egyik szilárdan rögzített, a másik háromféle állásba helyezhető, aszerint, hogy milyen széles barázdát kívántak vetni. Érdekes megoldás a párnára függőlegesen felerősített vasrud, amelynek kettős karikába végződő felső vége a gyeplővezető szerepét töltötte be. Az ekevas tisztítására rövid botból és lapátszerű hegyből álló ösztöke szolgált, mely használaton kívül, a gerendely oldalán levő tartópántba illesztve, a két ekeszarvat összekötő keresztvasnak támaszkodott.

Az ekét a pesti vásárokon vették, ahol a Vidacs gyár 1843-tól rendszeresen árulta termékét.

Az eke vontatása a XVIII. században szarvasmarhával, a XIX. század első felétől egy vagy két lóval történt. A lovak száma nemcsak a saját gazdaság nagyságától, hanem az évszaktól is függött. Összel mélyebben kellett szántani, mint tavasszal, ezért két lóval dolgoztak. Kettős igaerővel törték fel az öregedő, hézagosodó lucernát is, hogy helyére mást vessenek.

Az 1715-ben lejegyzett korabeli gyakorlat - miszerint "részben kétszeri, részben háromszori szántást alkalmaznak..." - később sem változott, bár közben az eke és a vonóerő módosult. Az első szántással beforgatták a tarlót (= tarlólántás), majd a földre trágyát szórtak, amit mélyszántással újra beforgattak. Ha utána gazosodást észleltek, ismét szántottak. Az első szántástól a barázdákat kifelé (szét-), a másodiknál befelé (össze-) vetették.

Ha a többször megforgatott földet darabosnak, rögösnek találták, hengerléssel porhanyósították. A művelethez használt henger (13.kép) csavarjait és vasalásait kivéve fából készült pesti vagy óbudai mesterek kezén. Szélessége 2 m körül mozgott. Egyik oldalán a tengelytartó hüvely szárnyas anyacsavarral meglazítható volt, így a hengert könnyen kiemelhették, javíthatták, tárolhatták.

A kivezető ruddal és hámfával ellátott eszközt egy ló húzta. Kemény, nehezen morzsolódó talaj esetén a henger hatékonyságát (súlyát) úgy növelték, hogy a két középső keresztfára álltak.

Az előző évi szemtermés egy részét mindig megtartották vetőmagnak. A XIX. század második felében kézzel, vetőzsákból vetettek. A zsákba körülbelül 15-20 kg. magot tettek, majd az egyik oldal alsó és felső sarkát összekötötték. Ennek segítségével a mellükre vették a zsákot, mégpedig úgy, hogy a felső sarka valamelyik vállon, alsó sarka az ellenkező oldalon, megközelítőleg a hónalj alatt, a kettőt összekapcsoló heveder a háton átlósan helyezkedett el. "Kétlábra" azaz minden lépésre vetettek, ami azt jelentette, hogy a zsákból kivett maroknyi szemet mindegyik láb lépésekor, szabályosan váltakozva, jobbra-balra elszórták. Az egy bevetett sáv szélessége 3,5-5,5 m. között változott.

A lóvontatású vetőgépek ("lovas gépek") 1900-1920 között jelentek meg Óbudán, de viszonylag magas áruk megakadályozta gyors és széleskörű elterjedésüket. Elsősorban azok a módosabb gazdák vásá-

rolták, akik nagyobb kiterjedésű szántófölddel rendelkeztek, így nemcsak megvenni tudták, hanem kellően kihasználni is.

A burgonya vetésének módja a vizsgált száz év alatt nem változott. A gumókat az ekével huzott, minden második barázdába ültették, de nem az alá, hanem az oldalába (vagy a tetejébe), hogy könnyen kikelhessen. Bár az előcsíráztatással néhány fiatal gazda megpróbálkozott az 1930-as években, ez csak egyéni kísérletezés maradt.

A szántás és vetés idejének megválasztásában szerepet játszott az időjárás. Tavasszal e két munka február 15. és március 15. közé esett. Megjegyzésre méltó, hogy a XVIII. században a városi tanács jobbágyoknak szóló előírása március 12-ét határozta meg a szántás-vetés végnapjaként.¹⁶ Ősszel a szőlőmunkák alakulását is figyelembe kellett venni, hogy ne legyen torlódás. Általában szeptember második felében szántottak.

A vetés után a fogasborona ("emg" = Egge) alkalmazására került sor. E trapéz alakú tárgyat - a hengerhez hasonlóan - pesti vagy óbudai iparosok készítették. Gerendái fából, fogai vasból voltak. A fogasborona, a hengerlés elmaradása esetén, a földrögök összetörésére és az elvetett mag betakarítására szolgált. Kemény, egyenetlen talajon nagy követ tettek rá vagy ráálltak (esetleg egy deszkalap közbeiktatásával), hogy jobban fogjon. A lehetőségek szerint egy-két ló huzta. A vasboronák megjelenése az 1920-as évekre tehető, amikor meglepő gyorsasággal teljesen kiszorították a faboronát, amit az is bizonyít, hogy ez utóbbi egyetlen példányát sem sikerült felgyűjteni. A vasboronákat Pesten vásárolták, gyári terméként.

A bevetett föld gondozása a tövisboronával folytatódott. Kőnényvesszőből készült, amelyek végeit két, párhuzamosan rögzített farud közé hajlították, szorosan egymás mellé. Az 1900-as évek elejéig a tövisboronákat Pilisborosjenőn, Solymáron, Ürömön állították össze, majd szekérrel Óbudára hozták és itt eladták. A későbbi évtizedekben a boronák készítése egyre inkább sajátkezűleg történt, amiben a szántóföldi művelés hanyatlása is közrejátszott. Az egy lóval vontatott tűskés ágak kissé benyomták a talajba az elvetett magokat illetve lesimították a felszínt. Az eszközt szükség esetén kővel nehezítették. Nem volt hosszú életű szerszám, rendszerint csak egy évig tartott, mivel a használat és a kiszáradás következtében a vesszők széttörtöttek.

Az aratás június végén kezdődött. A munka indulási napjának pontos kijelölésére a gazda többször megsejmelte a vetést. Az időpontot úgy határozták meg, hogy a kalász már ne legyen zöld, de ugyanakkor még teljesen érett sem, mert ez utóbbi esetben a gabonaszem tulságosan "száraz", azaz aratáskor könnyen kipereg, így nagy a veszteség.

Az aratás némi előkészületet igényelt. A XIX. század második felében a kévekötéshez használt rozsszalma kötelet még a télen elkészítették. Az évközben padláson tartott kaszacsapót a betakarítás meg-

kezdése előtt néhány nappal a pincébe tették, hogy nedvességet szivjon magába és ezzel visszanyerje hajlékonyságát, szívósságát. A segítségre szoruló gazda kellő számú aratómunkásról is gondoskodott.

Az aratás tulnyomórészt kaszával, bizonyos esetekben azonban sima élű sarlóval történt. Ez utóbbit használták 1. a rozsnál, mivel szalmája szőlőkötözésre szolgált. Kaszával levágva ugyanis - bármennyire vigyázva dolgoztak vele - a szálak összekuszálódtak, sok megtöredezett, így az említett célra alkalmasakká váltak. A rozs aratását az 1910-es évekig főleg felvidéki napszamosok (nők) végezték. 2. Buzánál, árpánál, stb. csak akkor használtak sarlót, ha a tábla elég kicsi volt ahhoz, hogy a rendelkezésre álló munkaerővel, viszonylag rövid idő alatt, más teendők akadályozása, hátráltatása nélkül betakaríthassák. Ezzel összefüggött illetve megvalósulhatott a gazda azon törekvése, hogy a kalász veszteség minél kisebb legyen. 3. Mindenféle gabona esetén sarlóval aratták le ezeket a részeket, "foltokat", amelyeket a szél megdöntött, megcsavart. Leginkább asszonyok dolgoztak vele.

1910-1920 között a sarló kiszorult a használatból. Okai a napszamosok hiányában, a szőlők területi csökkenéséből következő kisebb rozsszalma szükségletben és a zsup megromlott értékesítési lehetőségeiben keresendők.

Óbudán, a tárgyalt időszakban, egy mankós kaszát használtak aratásnál és szénakaszálásnál egyaránt. Azonban a gazdák ismerték a két mankós változatot is, mivel - állításuk szerint - a pilisi falvakból felfogadott bér munkások ilyen kaszákkal dolgoztak.

Aratáskor 2-3 fogu gereblyés csapót szereltek a kaszára, a levágott gabona egy csomóban maradásának és rendezett dőlésének elősegítésére. A gereblye egyik vége a nyakhoz kapcsolódott, a másikat a mankó alatt nyélre kötött vessző tartotta.

A kasza pengéjét és nyelét a pesti vásárokon, később üzletekben vették, a gereblyét sajátkezüleg készítették.

A parasztpolgárok több kaszát tartottak, de nem volt megjelölve, hogy melyik kié. Akinek kellett "a hátára vett egyet és ment". A kaszálást kizárólag férfiak végezték.

A kasza és a sarló kikalapálásához üllöt, élesítéséhez fenőkövet használtak. Forma szerint kétféle üllöt különböztettek meg. A "magyar" kaszaüllő megközelítőleg háromszög keresztmetszetű, a tetejére fektetett szerszám élét a kalapács hegyével ütögették. A "német" üllő (14. kép) csaknem teljesen lapos és a kalapács fokával (lapos végével) dolgoztak rajta. Mindkét típusu eszköz nagyjából hengeresre faragott vagy esztergályozott, alul hegyes fahasáb tetejébe ékelődött, melyet a művelethez a földbe szurtak.

A fenőkövet tehénszarv vagy bádóg tokban tartották, ami év közben a présházban, a falon függött.

Aratáskor "rávágtak", tehát a levágott gabona nem a tarlóra, hanem a még lábon álló rész felé dőlt.¹⁷ A kaszás után a marokszedő

haladt - aki általában nő volt, de lehetett férfi vagy gyerek is - és sarlóval szedte a markot. Karjukra semmiféle védőruháat nem huztak" pedig az árpa sokszor tele volt tüskés mácsonyával". A marokba szedett gabonát egy-másfél esetleg két napig a tarlón hagyták száradni. Az óbudai gazdák szerint ez a rövid idő az u.n. viaszérés. A teljes kiszáritásra való törekvést a kévék hatalmas mérete tette szükségessé, hiszen máskülönbefül befülledtek volna. A nagy méret hátterében viszont a cséplőgép bérmunkája állt. Mivel a gép tulajdonosának a kévék száma szerint fizettek, a gazdák arra törekedtek, hogy azok minél nagyobbak legyenek. "Olyanok voltak a kévék, hogy amikor feladták a kocsira, még a legerősebb ember is meggörcbült alattuk" - mondták adatközlőink.

A száritás után következett a kéve átkötése. A XIX-XX. század fordulójáig erre a célra szalmakötél szolgált, amit még télen készitettek. Ma már a gazdák nehézkes segéd-eszközként említették, hiszen szántóföldre való kiszállításhoz szekér kellett, ott pedig többszöri locsolásra szorult napközben, hogy ne száradjon ki azaz használható maradjon. Megkötéséhez kétujjnyi vastag, 30-40 cm. hosszú, kihégyezett végű kévekötőfát használtak. 1890-1910 között a szalmakötélet fokozatosan felváltó kenderkötél - amely semmiféle segédeszközt nem igényelt - feleslegessé tette a kévekötőfát. A kenderkötélet üzletben vásárolták. Egyik végén kb. gyufásdoboz nagyságu, közepén lyukas fadarab függött, másik végét ezen huzták át illetve e köré csavarták. Kis terjedelme lévén "10-15 keresztre valót kivihetett az ember a hóna alatt".

Ha a körülmények úgy kívánták a kévekötés után, de még a keresztkebe rakás előtt, újabb száritási periódus következett, amikor a kévék továbbra is a tarlón feküdtek. Rendkívül csapadékos időjárás esetén a kévéket egyenként felállitották, kötésüket meglazitották és a felfelé álló kalászokat széthajtogatták.

Óbudán tizenhárom kévéből raktak össze egy keresztet. Helyileg a tarló természetes domborzati viszonyaiból adódó magasabb részére vagy az összeszáritás által keletkezett gerincre kerültek, hogy sem az eső, sem a talajvíz ne gyűlhessen össze alattuk. A legalsó kévesor magjainak károsodását azzal is igyekeztek megakadályozni, hogy a kalászokat a szárira visszahajtották. A többi sorban levő kévék a kereszt középtengelye felé néztek. Legfelül helyezkedett el a "reite" (ném. Reiter = lovas), kalászával az uralkodó szél irányában, hogy az ne dobja le. Összerakás után, tűzbiztonsági okból, azonnal körülszántották a kereszteteket.

A tarlón maradt kalászokat széles gereblyével összegyűjtötték. Ezt a munkát nő, férfi, gyerek egyaránt végezhetette.

Az aratási munkák végeztével rögtön hozzáláttak a gabona elhordásához, mivel a szemnyerés nem helyben történt. Szállítóeszközként szekeret használtak, amelyet előzőleg átalakítottak. A tehetősebb gazdák mentesültek e munkától, mivel külön "behordó kocsi"-val is rendelkeztek. A szekér átalakításakor a nyujtófát, a fenékeszkákat és

az eredeti oldalakat hosszabbakra cserélték ki. Az oldalak két végére és közepére kb. kétméteres farudakat helyeztek. A ráfektetett vendégoldalakat részben ezen elülső és hátulsó keresztfákhoz, részben a szekéroldalakhoz erősítették. A középső rud csak támasztékként szolgált. A vendégoldalok a rakodófelületet növelték, de nem hosszirányban - lévén maga a szekér elég hosszú -, hanem széltében. A szekér aljára ponyvát terítették, hogy a szállítás közben kirázódott magok ne vesszenek kárba.

A kévék felrakása fa- vagy vasvillával történt. A favillát ("kappel"; ném. Gabel = villa) Felvidékről jövő, Óbudán is megforduló szlovákok, "tótók" árulták, de a pesti országos vásárokon is lehetett kapni. Ezt a Magyarországon más tájain is elterjedt eszköztípust a szakirodalom kéztápu, toldott-, háromágú villának nevezi.¹⁸ Óbudán másféle favillát nem használtak. A vasvillát ugyancsak a pesti vásárokon vagy üzletekben szerezték be. A két- vagy háromágú, u.n. "kéveadóga-tó" vasvilla volt a legelterjedtebb, amely az átlagosnál hosszabb (2-2,5 m.) nyéllel rendelkezvén a munkát megkönnyítette.

A kévét oly módon helyezték el a szekéren, hogy kalászuk annak középtengelye felé esett. Végezetül az egészet lekötötték az első saroglya két sarkához és a vendégoldalok két végéhez. A rakomány te-tején a kötelek X alakban keresztelték egymást.

A learatott gabonát a szemnyerés színhelyére, a "szérüs-kert"-be szállították, ahol a már említett villák segítségével asztagba rakták.

A szemnyerés helyigényes műveletét, bármilyen technikával is történt, az óbudai beltelkek többségében szűk, ezért alkalmatlan udvarai helyett mindig a lakott belterületen kívül, az u.n. "szérüs-ker-tek"-ben ("Tretplatz")¹⁹ végezték. Ezek a kb. 200 négyszögöl nagyságu földdarabok a mai Zab u., Kaszás u., Boglya u., Kazal u., Szentendrei ut vonalán belül helyezkedtek el. Részletesebb elemzésükre összes funkciójuk ismertetése után kerül sor.

A csép használata csak a rozst érintette, a tárgy mégis hosszú életűnek bizonyult. Ennek oka a rozszalmájának szőlőkötözésben való alkalmazása, ami szükségessé tette a szálak kimélését. Ezt célozta egyrészt a sarlós aratás, másrészt a csépes szemnyerés. Maga a csép a kápás tipushoz sorolható. A legtöbb gazdaság szerszámkészletében előfordult, elsősorban azonban bérmunkások dolgoztak vele. Kezelésének egyetlen fortélyja az volt, hogy a nyelet lazán kellett fogni, hadd forgassa a hadaró. Máskülönben a körben mozgó farud ereje elszakította volna a bőrkötést.

A csép a rozsz kaszás aratása idején sem kopott ki a használatból, egészen az 1940-es évek végéig. Akik áttértek a cséplőgépre továbbra is ügyeltek a száraz épségére azaz csupán a kéve fejét dugták az etető nyílásába.

1900-1910-ig az összes többi gabonafélét nyomtatták. A munka megkezdését a kör alakú szérű gondos előkészítése előzte meg. A füvet

lekaszálták, a földet megkapálták, "lesarabolták", szalma törmelékekkel meghintették és meglocsolták. Ezt követően, néhány napig kocsit járat- tak rajta, hogy "olyan legyen, mint a padló, mert máskülönben a saját kárára dolgozik a gazda". Közben többször lesöpörték. Végül agyaggal kitapasztották. "Olyan volt az, mint a beton."

A kötésüktől megszabadított kévét kalászsokkal a szérü pe- reme felé fektették le. Rendszerint két lóval nyomtattak. Akinek csak egy volt, igyekezett hasonló helyzetű gazdával társulni a kettős igaerő miatt. A párban haladó lovakat kb. 2 m. hosszú kötélre vették, amely- nek végét a kör közepén álló férfi, nő vagy gyermek fogta. Kezdetben a körbe-körbe haladó állatok hasáig ért a gabona, ezért bizonytalanul lépkedtek, ide-oda dülöngéltek. Erősen kellett figyelni, nehogy meg- tapossák egymást. A kötélen hosszúságának csökkentésével, mindig ki- sebb és kisebb átmérőjű körben fokozatosan végigtiporták a leterített gabonát.

A minél tökéletesebb szemnyerés érdekében, bizonyos idő után, a lovakat levezették és az ágyást villával megforgatták. Ezt a műveletet később még egyszer megismételték. A következő munka- szünetekben az ágyás felületén keletkezett (kinyomtatott) szalmát befelé görbülő fogakkal rendelkező ún. rugdaló gereblyével lehúzták. A műve- letet végző személy a maga felé huzott szalmacsomóba belerugva azt némileg visszalökte, hogy a szálak között maradt magok kiperegjenek. A nyomtatás végére már csak egészen vékony rétegben maradt ágyás.

Minden körülményt, objektív és szubjektív tényezőt (pl. idő- járás, munkaintenzitás, stb.) átlagosnak véve, egy ágyás elnyomtatása 4-5 órát tartott és kb. 3-4 mázsa magot eredményezett.

A leírt ismertetőjegyek alapján leszögezhetjük, hogy a Kárpát- medence térségében megfigyelt és Hoffmann Tamás által rendszerezett nyomtatótechnikák közül Óbudán a "nyomtatás korongalaku ágyáson, csigavonalas hajtótechnikával" változatot alkalmazták.²⁰

A szemek tisztítása kézzel hajtott "szelelőmalom"-mal (szóró- rosta; ném. "Windmühle" = szélmalom) történt (15. kép).

1900-1910 között megjelentek a lovakkal illetve gőzzel hajtott cséplőgépek. A parasztpolgárok szántóföldi műveléséhez és anyagi helyzetéhez mért viszonylagos drágaságuk miatt beszerzésük csak egy- két nagygazdára korlátozódott, akik a kévék száma szerint fizetett bér- munkát is vállaltak velük. Ennek következményeként azután Óbudán mindenki felhagyott a lovas nyomtatással. A gépi cséplés ugyancsak a szérűskertekben bonyolódott le. A kertek fenntartását most már a bel- területre vonatkozó, hatósági tűzrendészeti előírások is indokolták, sőt szükségessé tették. A gépek gazdaságos, gyors és biztonságos kihasz- nálása szempontjából a szemnyerés kis területre való koncentrálása, egymás közelsége, előnyösnek mutatkozott. A cséplőgépeket alig kellett mozgatni, legfeljebb egyik szérűtől a másikig, ami idő-, bér munka esetén pénz megtakarítást jelentett. Ha tűz ütött ki, egymásnak segí- tettek.

A keletkezett szalma az állatok etetésére szolgált, ezért további sorsával a takarmányokról szóló részben foglalkozunk.

A gabonaszemek zsákokba kerültek, azokat pedig szekérrel a házhoz szállították. A termést a padláson vagy a kamrában raktározták el. Felhasználásának módját a mennyiség határozta meg, amelyet a gazda a következő évi vetőmag és a személyes szükséglet szempontjából mért fel. A felesleget az évente rendszeresen megjelenő kereskedőknek és ügynököknek adták el. Sokszor hajóval ("slepp") érkeztek, amit az óbudai parton kötöttek ki.

A termés önellátására szolgáló részét Óbuda vagy a környék valamelyik malmában őröltették meg. Sajnos a malmok pontos számát és elhelyezkedését még nem sikerült megállapítani. Azt tudjuk, hogy a Bécsi ut és Vörösvári ut találkozásánál, a mai csillaghegyi Árpád strandnál 1-1, a Pók utca mentén 3, az óbudai kis Dunaágban és az óbudai sziget déli végének nagy dunaági oldalán (3. ábra) több vízimalom működött.

A szántóföldön termelt növények egyik része az állatok etetésére szolgált. Ugyanezen célra szénafüvet is használtak, mely a korábbi XVIII. században még a tápanyag legnagyobb részét, de a későbbiekben is jelentős hányadát alkotta. Mivel a széna kezelése sokban megegyezett a szántóföldi szalastakarmányokéval, a szénagazdálkodással most foglalkozunk.

A már sokszor említett 1715. évi összeírásban olvashatjuk; "Rétjeik vizenyősek, vegyes minőségű szénát hoznak; két kaszás munkája után egy négy igavonó által vont szekérnyi szénát takarítanak be." Zichy Miklós utasításának (1746) 30. pontja büntetést helyez kilátásba annak, aki állatait Szent György napja (ápr. 24.) után a kaszálóra hajtja. Az 1700-as évek közepén egy Kössler György nevű jobbágy 1 lat viasz bírságot fizetett, mert Szent István napján (dec. 26.) szénát hordatott.²¹ Az 5. urbéri kérdőpontra (1772) adott válaszból megtudjuk, hogy "a gazdák a magok rétyén egy kétlovu kocsira való szénát kaszálhatnak".

1850 után a szénafü és a gabonafélék szalmája mellett fokozódott a szántóföldi takarmányok (ld. 156. old.) termelése és felhasználása az óbudai állattartásban. Elsősorban lucernát vetettek. Tehát a legeltetés 1870-es években való megszűntével tulnyomórészt a szántók és a kaszálók biztosították az állatok táplálékát. Ez utóbbiak kilencven százaléka a ma Mocsaras és Kaszás dűlőként ismert vizenyős területeket foglalta el, amelyek földrajzi jellegére és hasznosítási módjára maga a két helynév utal. A kaszálók határait - a mai utcahálózatra vetítve - a következőképpen vonhatjuk meg: Szentendrei ut, Köles u., Csillaghegyi ut, Bojtár u., Áldomás u., Keled u., Ingovány u., Víznyelő u., Monostori ut, Dósa u. Az óbudai határ ezen része az "Achtmahdried", "Dreimahdried", "Eilfmahdried", "Fünfmahdried" és "Schneckenbergried" dűlőknek felelt meg.²² Kaszáló volt a Reményi Ede utca és a Dunapart találkozási pontjától Aquincumig húzódó sáv

(= "Brückried") és a Zay u., Bécsi ut, Orbán Balázs u., Gyógyszer-gyár u. közötti terület (= "Bründried"). Négy dűlő esetében saját német nevük mutatja, hogy 3, 5, 8 és 11 rend széles parcellákra oszlottak.

A fűvet és a takarmánynövényeket kaszával, rendre vágják. Az eszköz, méreteit és egyetlen mankóját tekintve megegyezett, a csapó mellőzését tekintve viszont különbözött a gabonaneműek aratásánál alkalmazott kaszától. Ez utóbbi eltérést a rendrevágás ténye magyarázza.

A széna első kaszálásának ideje egybeesett az aratással, ezért előfordult, hogy aki nem győzte mindkettőt elvégezni, a szénamunkát kiadta bérbe, például egyharmad részért.

A lekaszált fűvet és lucernát rendszeren forgatva szárították. 4-5 napig feküdt a földön miközben szükség szerint, néhány alkalommal, villával megforgatták. Amikor megszáradt, a földdarab hosszanti tengelyével párhuzamosan futó sorba villával összedobták, majd körülbelül 1,5 m. magas csomókba, "petrencék"-be gyűjtötték, amelyeket az alájuk dugott két faruddal boglyákba hordtak össze. A földön maradt vagy elhullott szénát a "hejrék"-nek nevezett (ném. Heurechen = széna /gyűjtő/ gereblye) nagyméretű gereblyével szedték össze. Azután következett a beltelekre való szállítás, amit a gabonahordásnál már leírt módon átalakított szekérral bonyolítottak le.

A rakodást ketten végezték. Az egyik férfi feladta a takarmányt a földről a szekérral, ahol a másik férfi állt, aki azt elrendezte. Mindketten fa- vagy vasvillával (trágyavilla) dolgoztak. A felrakás gondos munkát kívánt, különösen a sarkoknál kellett vigyázni. Az ide kerülő széna, stb. csomót a villa egy gyors mozdulatával középen összehajtották és így tették a helyére. Amikor a szekér megtelt, annak középvonalába, a rakomány tetejére, hasonló hosszúságú farudat fektettek. Ennek előrefelé kinyúló végére láncot csavartak, amelynek két végét a szekérol oldalak elülső végeihez feszesen odakötötték. Azután egy ember a hátrafelé ágaskodó rud közepére állt, miközben annak hátsó végét, a rávetett kötéllel a lehető legjobban leszorították, majd a szekér alvázához rögzítették.

A lucerna behordását a kora reggeli vagy esti, párás órákban végezték, hogy levelei ne törjenek le.

A beltelekre szállított széna a lakóépület padlására került, amelynek tető síkjából kiugró ajtaja az udvar felé nézett. A szekérral pontosan alatta álltak meg s onnan villával hányták be a takarmányt. Az első világháborúig az egész padlásteret kihasználták, ekkor azonban gyúlékony anyagok lakóhelyiségek feletti tárolását tűzbiztonsági okokból megtiltották. A továbbiakban tehát az istálló padlásán és ha ez kicsinek bizonyult, már meglevő vagy kifejezetten e célra épített, deszkafalú, faszindely-, majd cseréptetejű, mennyezet nélküli fészerekben helyezték el a takarmányt.

A kérdést bonyolítja, hogy a helyhiány csaknem általános volt. A széna, lucerna, stb. amely már nem fért el a padlásra és a fészerek

ben 1. boglyákban kint maradt a földön, amíg a lakóháznál felhalmozott készlet fogyása szerint, annak pótlására fokozatosan behordták. 2. Ha ez az elraktározatlan takarmány feleslegnek számított, a gazda eladta (pl. fuvarosoknak), így az elszállítás gondja a vevőt terhelte. 3. Mivel földrajzilag a kaszálók és az óbudai belterület között helyezkedtek el a szérüskertek, aki tehetett, ide hordta át a szénát. Ezt a megoldást segítette az a tény is, hogy a két területet összekötő legfontosabb útvonal, a Szentendrei ut, a szérük mellett haladt el. Egyébként ugyancsak itt halmozták fel a gabonaneműek nyomtatásakor illetve gépi cséplésekor keletkezett szalmát.

A szó legtágabb értelmében vett szálas takarmányokat boglyába vagy kazalba rakták. Az óbudai ismeretek szerint a kettő közötti különbség annyi, hogy az előbbi kissé csucsosan félgömb alakú és mennyiségileg kevesebb, mint a nagyjából háztető formájú utóbbi. Mindkettőt fadarabokból vagy rőzséből kialakított alapra rakták és köréjük árkot húztak. Egyenlő gyakorisággal fordultak elő.

A nagy tömegben álló takarmányból szénavágóval metszették le a szükséges darabot. Ilyen szerszáma minden gazdálkodónak volt.

A gabona- és takarmánygazdálkodás ismerete lehetővé teszi, hogy a korábban csak futólag érintett szérüskertekre most részletesebben visszatérjünk.

Láthattuk, hogy a belsőséghez közel, a határ egyetlen pontján csoportosuló kerítetlen kertek a nyomtatás és a tárolás (rakodás) helyei voltak. Állattartáshoz való funkcionális kapcsolódásukra nincs egyetlen adat sem. Tehát a szérüskertekben kifejeződött megosztottság nem bizonyult teljes értékűnek.

A kertekben épületet sohasem emeltek. Huzamosabb emberi kint tartózkodásukról nincs tudomásunk. Az óbudai példa is megerősíti Hoffmann Tamás elgondolását, miszerint "... feltehető, hogy a nyomtatás általában párosul a szabad ég alatti rakodásmódokkal, akár a szántóföldi, akár a beltelki szérükről van szó, ha azt a klimatikus földrajzi adottságokkal együtt a termésmennyiség is biztosítja.²³

Általában a kertek felbukkanása a középkorra tehető. "A lakótelepüléstől különválasztott gazdasági udvar, tehát ez a polgári, majd később paraszti szintre kiépülő majorság a XIV. században a Kárpát-medencében nyugaton és északon létesül, és mint az adatokból már sejtethető: néhány városra korlátozódik."²⁴ E kertek óbudai megjelenése, egy széleskörű gyakorlat részeként, 1686 utánra esik. "... A török hódoltságot átvészelő, vagy a hódoltság alatt újra települő kiváltságos, általában mezővárosi rangú települések parasztpolgársága ilyen majorsági berendezést fejleszt ki. ... A török hódoltság utáni reorganizálás az Alföld, Dél- és Kelet-Dunántul térségében szinte gombamódra szaporítja szálláskertes településeit."²⁵

Az óbudai szérüskertek kialakulásában és fenntartásában feltehetően szerepet játszottak a nyomtatásra és tárolásra többségükben

szűk beltelki udvarok. E kényszerítő körülményekre Hoffmann Tamás is céloz könyvében.²⁶

Az óbudai kertek a megosztottság "pajtás- vagy csűrőskert" névvel jelzett típusába sorolhatók.²⁷ Ha ezen belül még pontosabb terminus után kutatunk azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy az óbudai kertekben kétféle jelleg keveredett, azaz nem képviseltek tiszta típust. 1. A termés kertbe való behordását, majd elnyomtatását az ott elkészített szérűk, 2. a kert huzamos elfoglalását, 3. a nyomtatás engedélyezését másoknak is, a szérűskert, 1. a szalma, széna, stb. tárolását, 2. a kertek közterületen való elhelyezkedését viszont a rakodó (lóger) jellemzőiként tartják számon a kutatók.

A felsorolt tények közül egyedül a közterületi státusz szűnt meg a kapitalista viszonyok között. 1877-ben egy bírói ítélet még a kerti földek "közlegetői minőség"-ét erősítette meg.²⁸ Ebből következően bizonyos az, hogy az 1870-es évek végéig "... csak a szokásjog biztosítja egy-egy paraszt számára korábbi rakodóhelyének és szérűjének folyamatos használatát".²⁹

Nem sokkal azután a hatósági telekredezés a szérűk (kertek) birtoklását és használatát az írott jogszabályok szerint rögzítette. Halácsy Sándor 1880-ban rajzolt térképe³⁰ már magántulajdonban levő telkeket tüntet fel a Szentendrei út mentén, a Máriakő kápolnától északra.

A tulajdonjogi változás elősegítette a szérűskertek kiszorulását. A XIX-XX. század fordulója táján ugyanis megkezdődött a telkek eladása illetve a gazdálkodással felhagyott vagy túlnépesedett családok kiköltözése és lakóházak építése. Az állandó emberi jelenlét - az állattartás és a tűzveszély révén - veszélyeztette a gazdálkodók ugyanitt felhalmozott készleteit, ezért a szérűkkel, egyik a másik példáját követve, nyugatabb huzódtak.

Hiányos forrásaink ellenére is úgy gondoljuk, hogy az óbudai kertek XVIII-XIX. századi, de hanyatlásában a XX. századra is áthúzódó jelenléte kétségbevonhatatlan tény. Az ebből adódó következtetések megtételéhez mégis nagy óvatosságra és körültekintésre van szükség. A probléma ugyanis az, hogy Óbuda esetében nem a lakosság egésze, hanem csak egy része igényelt és birtokolt szérűskertet. Tehát a kertek csak bizonyos mezővárosi réteg gazdasági rendszerére hatottak vissza. (Az 1780-as években a lakosság kb. 67 %-a, 1872-ben 34 %-a foglalkozott mezőgazdasággal.) Joggal felvethető tehát, hogy Óbuda megosztott településnek nevezhető-e vagy sem. Vajon pontosan (matematikailag) meghatározható-e az ilyen illetve ehhez hasonló, nem egyértelműen "tisztá" jelenségek? Pillanatnyilag úgy véljük, hogy legheylesőbb ha esetünkben inkább megosztott gazdaságról (gazdálkodásról) beszélünk.

Kertészet

A kertészetre vonatkozó legkorábbi ujkori adatunk a "házak után való kertekért" fizetett adó említése az urbérrendezés idejéből (1767). Egy 1790-es leírásból tudjuk, hogy akkortájt gyümölcsöt és főzeléket szállítottak Óbudáról a másik két városba.³¹ Veszeliszky Antal botanikus 1798-ban kiadott növényteni könyvében a paradicsomról többek között ezt olvashatjuk: "... itt nálunk Ó-Budán és a Fel-Viz Városon alig van egy-két kert, amelyben ősszel a szegletes, szép, piros, karmazsin színű almákat ne láthatnánk..." (értsd "paradicsomalma" fajta).³² Schams Ferenc Buda leírásában (1822) határozottan leszögezi, hogy az óbudai lakosság "megélhetési ágai" között a konyhakerti és gyümölcstermelés is megtalálható.³³ Galgóczy Károly, a főváros és környékének mezőgazdaságát elemezve 1879-ben arról tudósít, hogy "... zöltség és különféle kertí vetemény-táblák lepik az egész környéket, ... kiválólag Buda-Újlak és Ó-Buda körül... A paradicsomalma a pestin is, de különösen az ó-budai részen felkötözött szőlőtáblákhoz hasonló nagyszerű telepeket képez."³⁴

A leírásokban jelzett kertészet a magyarországi kapitalizmus korában teljesedett ki. Idevágó ismereteinket az alábbiakban foglalhatjuk össze.

A termelt növények sorában a spenót, retek, paradicsom és a különböző káposztaféle számított a legfontosabbnak, a leggyakoribbnak, a saláta, sóska, kapor, répa, uborka, petrezselyem mellett.

Mondanivalónk egységét némileg megbontja az a tény, hogy a kertek elhelyezkedése, területi nagyság, funkció és gazdasági jelentőség szempontjából megoszlottak. Egyik részük a beltelkek lakóházzal ellentétes végében foglalt helyet. Az első udvartól ajtóval ellátott kerítés választotta el. Az általában hosszú és keskeny óbudai beltelkeknél előfordult, hogy két párhuzamosan futó utcát kapcsoltak össze, teljesen átfogva a közöttük levő távolságot. Ilyen esetekben a kertek hátsó falán is volt egy ajtó, mely a másik utcára nyílt. Az az esetleges feltevés, hogy ezek gazdasági bejáratként funkcionáltak az istállóhoz, présházhoz, pincéhez is éppen a kerti művelés és egyéb, később részletezendő építkezési sajátosságok miatt megdől. A belföldi kertek a beépítés révén fokozatosan megszűntek illetve egyre inkább kiszorultak Óbuda központjából.

Külön csoportot alkottak a határbeli kertek, amelyek - néhány kivételtől eltekintve - egy tömbben, a mai Veder u., Kunigunda utja, Fehéritőgyár u., Vihar u. között, az ugynevezett "lapály"-on helyezkedtek el. Nagyságuk 100 és 1 800 négyszöglől között változott. Az első világháború után, a Csucshegy Bécsi ut felé eső lankásabb részein és a külsőség egyre több pontján tűntek fel újabb kertek.

A kert az eredeti térszintből kiemelkedő, téglalap alaku ágyásokra oszlott. Ezek a telek hosszanti tengelyén huzódó ut két oldalán, arra merőlegesen feküdtek. Közöttük keskeny ösvényeket hagytak a köz-

lekedésre. A kert nagyságától függően az ágyások hossza 3-6 m., szélessége 1,5 m. volt.

A kerti munkák március közepén kezdődtek, amikor a talaj már beitta a téli nedvességet. Minden évben először trágyáztak. Egyéni megítéléstől függött, hogy e célra milyen állati hulladékot használtak. A lótrágya jól lazította a földet, a marhatrágya viszont tartósabb volt. Az ágyásokat mélyen megkapálták, ezáltal a ráterített trágyát beforgatták, majd simára gereblyézték. Ilyen előkészítés után következett az ültetés. A rövid tenyészidők miatt egy ágyást, egy év alatt többször is beültettek, de arra vigyáztak, hogy mindig más és más növény kerüljön a földre. Tehát a nyári vetésű kapor helyére ősszel spenót került, amit tavasszal a retek váltott fel. Naponta háromszor locsolták a csírázó vagy frissen ültetett, kétszer (reggel 7-11 és este 5-8 óra között) a megerősödött "földet takaró" veteményeket. A vizet gémes- vagy kerek kutakból nyerték. Ezenkívül minden kertben tartottak egy-két, állandóan szedett zöldségek lemosására. Az 1910-es évektől kezdve betongyűrűk váltották fel. Az ősszel felszabaduló és télire vetetlenül maradt ágyásokat megkapálták vagy ha nagyobb, összefüggő területet tettek ki, akkor felszántották. Októberben vetették el a következő év tavaszán kikelő növényeket (pl. spenót, sóska). Elfagyásuk ellen az ágyásokra szalmát hordtak és hogy a szél ne vigye el, karókat fektettek rá.

A felsorolt munkák szerszámkészlete az ásóból, a kapákból, a rendszerint meggyfából vágott ültetőfából és a gereblyéből állt.

A kertészek nemcsak termelték a veteményeket, hanem azzal párhuzamosan, értékesítéshez való előkészítésüket is elvégezték. Ez elsősorban az asszonyokra hárult. A földből kiszedett növényeket lemosták a kertben levő kádak (betongyűrűk) vizében, majd a petrezselymet, kaprot, retket, zöldségmát kis csomókba kötötték. Végül minden vetemény, fajta szerint különválasztva, kétfülű, körülbelül 50 cm. magas vesszőkosarakba került, melyeket vizes ruhával, zsákkal letakartak, lekötöttek. Igyekezni kellett, hogy estére elkészüljenek, mert általában minden piacra termelő kertészhez járt egy fuvaros (nagyobb mennyiség esetén több is, kicsiben való termelés esetén több kertészhez egyetlen fuvaros), aki minden este 8-10 között kocsijával megjelent a kertnél, az áruért. A rakodás úgy történt, hogy a platóra hosszában három, annak tetejére kettő, legfelülre egy sor kosár került. Azután a fuvaros a megrakott kocsijával hazatért és lepihent, majd éjjel 1-1/2 2 órakor elindult a központi Vásárcsarnokba (Tolbuhin krt.) vagy a Haller piacra (Mester u.).

Az értékesítést az asszonyok bonyolították le. Az 1870-es évek előtt, más utazási lehetőség hiányában, az éjszakai indulás megbeszélte idejére a fuvaros házához mentek és a kocsira felülve kísérték a szállítmányt. Később, amikor a villamosközlekedés megindult, azt vették igénybe. A piacra érve és ott lepakolva megkezdték az árusítást vagy

terményeiket kisebb-nagyobb tételekben eladták a kereskedőknek. Megfelelő kereslet esetén az asszonyok reggel 7-8 órára ismét otthon voltak. A kiürült kosarak többféle módon kerülhettek vissza a kertészetekbe. 1. A fuvaros minden kertésznek hazaszállította, 2. saját udvarán lerakta és napközben mindenki elvitte a sajátját, 3. a friss áru esti felrakodásakor az üres kosarakat leadta.

A kertészek nemcsak az óbudainál magasabb felvásárlási ár reményében mentek át Pestre, a helyi piac korlátozott felvevőképessége is erre kényszerítette őket.

Nem felejtkezhetünk meg a beltelki kertekről sem, amelyek jóval kevesebb hozamából először a háztartás szükségleteit fedezték, a maradékot pedig eladták. Ez utóbbi tevékenység a ház kapujában zajlott le, ahová mindegyik zöldség fajtából, gyümölcsből egy-egy kézikosárral kiraktak. Ha vevő jött a gazdasszony vagy a család másik, otthon tartózkodó (pl. idős) tagja kiszolgálta. Ezen árusítási mód előnye abban rejlett, hogy közben egyéb házimunkát (pl. főzés) is lehetett végezni. A legnagyobb forgalmat a délután hazatérő munkások vásárlásai jelentették. A bevétel a háztartás költségeit csökkentette vagy nagyjából fedezte.

Az értékesítés ezen két, általános módja mellett néhány egyéb megoldás is előfordult. Volt aki féderes kocsiján gyümölcsöt szállított Pestre és ott eladta. Mások kézi erővel - pontosabban a hátukon - az óbudai vagy valamelyik távolabbi piacra vitték terményeiket. E célra puttyont használtak, amelynek száját köténnyel lekötötték, hogy tartalma ne szóródjon ki. Ezek a gyümölcshordó puttyonok kisebbek voltak mint a szőlőputtyonok.

A kertészeti árutermelés témakörét a "hivatásos" óbudai piaci árusokról szerzett ismereteinkkel bővítjük ki. Egyik részük a kertészettel foglalkozó családok tagjai közül került ki, így természetesen elsősorban saját termésüket értékesítették. A munkamegosztás belső, családi rendje szerint más munkát nem végeztek. A kofák másik része minden személyes megkötöttségtől mentes, kizárólag üzleti érdekeiktől vezetett kiskereskedő volt, akik ezáltal az előbbieknél magasabb szintű, önálló foglalkozást képviseltek.

Tevékenységük Óbuda két piacára korlátozódott. A régebbi a Tavasz utcában helyezkedett el, mignem az Árpád-híd építése miatt az 1940-es években megszüntették. 1929-ben újabb piac nyílt a Kórház utca és Vihar utca találkozásánál és ez ma is működik.

Az árukészlet beszerzése vagy kiegészítése a Flórián téren bonyolódott le. Esztergomból, Pilisvörösvárról, Pilisborosjenőről, Szentendréről, Ürömről és más, környékbeli helységekből éjfél táján érkeztek ide a termelők. Lovaskocsijaikkal a tér közepén akkor még meglevő szobor körül helyezkedtek el. Nem sokkal később megjelentek a kofák, kiválasztották a szükséges mennyiségű zöldséget, gyümölcsöt és megalkudtak az árában. Egyesek nem érték be a helyi kínálattal, ezért körülbelül az 1930-as évek elejéig a Szabadság-híd körüli rakparton

vásároltak, ahova mezőgazdasági cikkek tömege érkezett kocsikon és hajókon.

Az árusítás két bakra fektetett falapon vagy egyszerű deszkapulton történt. A napsütés és az eső ellen védekezve némelyik fölé primitív tetőt szereltek. Éppen csak hogy egy személy aláfért.

Az árusítási idő egyénenként változott. Nyáron volt aki reggel 5 órakor nyitott és este 8 órakor zárt, sőt vasárnap is árult, ugy 10 óráig. Télen, a hideg miatt, körülbelül 7-től 2-ig tartottak nyitva.

Kiegészítésként meg kell jegyezni, hogy az 1870-es években Óbudán is megjelentek a bolgárkertészek. Eleinte tavasszal érkeztek, béreltek egy földdarabot, azt megművelték, majd ősszel távoztak. Később egyre többen végérvényesen megtelepedtek. Bár különállásukat sokáig megőrizték, az óbudaiakkal barátságos viszonyt tartottak fent.

Természetesen az óbudai piacokon környékbeli parasztlakosok és bolgárkertészek is árultak, azonban velük most nem foglalkozunk, mivel témánkhoz való kapcsolódásuk minimális.

A kertészet a XIX. századi gyors karrier után a XX. század első felében is töretlenül virágzott és a többi mezőgazdasági ággal ellentétben a hanyatlás semmiféle jelét nem mutatta. Ebben nemcsak a kedvező értékesítési lehetőségek játszottak szerepet, hanem az a felismerés is, hogy a gazdálkodás ezen ága a legkevésbé terület-, eszköz- és munkaállat igényes, a befektetett munka gyorsan megtérül.

"Az effajta értékesítés behozhatatlan előnyöket hoz a termelőnek. Saját termelői költséggel és hatáskörben úgy használhatja ki a piac fordulóit és úgy alkalmazkodhat annak igényeihez, amennyire ügyességéből és mozgékonyaságából telik. Itt nincs külön "értékesítési gond". A fogyasztói piac érverését közvetlenül érezheti a termelő."³⁵

A munkássá lett egykori parasztpolgár illetve utódai, rendszerint megtartották a gyümölcsös- vagy konyhakertet és munkaidő után, vasárnap tovább művelték, gondozták.

Szőlőművelés

Az óbudai szőlőművelés kezdeteit homály fedi. A legrégebbi adat 1246-ból származik. Feltehetőleg már korábban is természetkezelt szőlőt, azonban ennek nyomait a tatárjárás elmosta. Az ezt követő négy és fél évszázad szőlőkultúrája XVII. század végi romlásával, majd ujjászületésével, történetének új szakaszához érkezett. A betelepített német parasztlakosok az elvadult szőlőskerteket helyreállították, az elpusztultakat pótolták. Szemléletes példa erre, hogy míg 1703-ban 234 akó bor termett, addig 1728-ban majdnem a hússzorosa (= 4 582 akó), a jobbágyok száma viszont csak megkétszereződött. Az 1767. évi urbéri összeírás is megerősíti, hogy "ezen városnak maga határában nagyon notabilis szőlő hegye és az ide való termés feő borok közé vármegyében számláltatik, abbul kiváltképpen illemeket táplálják, hogy minden esztendőben ottan termett boraikat pénzé tehetik".

Ezidőtájt, azaz a XVIII. század második felében a szőlők területileg két tömböt alkottak, egyrészt a mai Bécsi ut, Doberdó ut, Remetehegyi ut, Máramaros ut, Erdőalja ut, Harsány lejtő, másrészt a Héthalom u., Árpád strand, Pusztakuti ut, Aranyhegyi ut, Saroglya ut, Ürömhegyi ut, Kőpor u. között (1. kép). Az 1770-es években már az Arany-hegyen is található egy-két szőlőskert, melyek a következő fél évszázad során az egész hegyre kiterjedtek. Az így kialakult helyzet a szőlőgyökér tetű (filoxéra) 1882. évi óbudai megjelenéséig illetve 1886-tól kezdődő pusztításáig változatlan maradt.³⁶ A károkat a következő 15-20 év alatt erőteljes telepítésekkel igyekeztek pótolni, mely addig másként hasznosított határrészekre is kiterjedt (pl. a Csucshegy és az Üröm-hegy korábban legelő volt). Ennek eredményeként a földrajzi elrendeződés tekintetében komoly változások történtek. Az 1910-es évekre a következő kép rajzolódott ki. Szőlőt természetettek a mai Perényi ut és Remetehegyi ut kereszteződésének környékén, a Bécsi ut, Táborhegyi ut, Erdőalja ut, Harsány lejtő között, a Testvérhegyi lejtő két oldalának kivételével a Vadászles u., Virágosnyereg ut, Solymárvölgyi ut között, az Arany-, Péter- és Üröm-hegyen. Lényegében tehát az erdőmentes hegyoldalak mind megteltek. 1905-1910-től a szőlők ültetése új, korábban másképpen hasznosított területeket még nem érintett.

A gazdák szőlőbirtoka - a szántóföldekhez hasonlóan - több tagban, sokszor egymástól távoli helyeken feküdt. Az egyes földeket hossz- és keresztirányu utakkal négyszögletes darabokra, "pászták"-ra osztották. Minél meredekebb volt a terület, annál nagyobb a pászták száma és kisebb a terjedelme. A szőlőskertekben olyan ritkán ültettek gyümölcsfákat, hogy gyakorlatilag figyelmen kívül hagyhatók. Hasonlóképpen présházak és pincék sem voltak ott.³⁷

A szőlők legnagyobb része nyolc fajtából tevődött össze. A kardka, dinka, muskotály, ezerjő termesztésbeli multja a filoxéra előtti időkre is visszanyulik, míg a mézesfehér, olaszrizling, otelló, oportó csak a XIX. század végén terjedt el. Speciálisan óbudai vagy Óbudára elsősorban jellemző fajtá(k)ról nem beszélhetünk.

Új szőlő telepítése - az óbudaiak szerint a legegyszerűbb és legbiztosabb módon - sima vesszőkkel történt. Ezeket a kereskedelem-től szereztek be vagy rokontól, ismerőstől, stb. kapták, vették. Minden fajta telepítését márciusban végezték. A talajt felszántották vagy körülbelül 50 cm. mélységben felásták.³⁸ A vesszők helyét furóval készítették el. Ezzel a sulyos szerszámmal úgy dolgoztak, hogy szárait két kézre fogták és vashegyét a földbe nyomták. Az előzőleg iszapba mártott ("beiszapolt"), nemesítetlen vesszőt a keletkezett lyukba dugták, majd körülötte ledöngölték a földet. Az ültetés a lejtő irányával párhuzamos, egyenes sorokban haladt. A tőke és sortávolság egyaránt 90-100 cm között mozgott.

Ezt követően a vesszőket "két szemre visszavágták", vagyis kiálló végükből annyit metszettek le, hogy csupán két szem maradjon. Végül kapával apró dombocskává huzzák össze a földet ("felcsirkézés"),

igy a csaknem elfedett vesszők nem száradtak ki. Két év alatt kiterelvényesedtek. A legerősebb vesszőket növesztett tőkék közül néhányat érintetlenül hagytak, a többit nemesítették, beoltották. Ezt a műveletet körülbelül márciusban végezték. A szükséges nemes vesszőket a kereskedelemtől vagy helybeli szőlősgazdától vásárolták, esetleg kapták. Aki régebbi, már termést hozó szőlővel is rendelkezett, az a hozam, íz, szín, stb. szempontjából megfelelő tőkékről lemetszett vesszőket használta fel. Az oltás ("Schift"; ném. Schift = toldás, illesztés) tényleges megkezdését még két művelet előzte meg. A kiszáradás megelőzésére a nemes vesszőket a földbe szurták, de olyan hegyes szögben, hogy szinte vízszintesen feküdtek. Felhasználásuk előtt körülbelül arasznyi darabokat vágtak belőlük. Az oltáshoz, a bokorszerű vesszőcsomók tövétől néhány kapavágással eltávolították a földet, majd az egész felső-részt levágták. Nem maradt más csak az "iz" mintegy 5 centiméteres darabja. Ez a csonk az ugynevezett "vadalyan". Végét metszőkésével, átlósan behasították, miután közvetlenül a tövével spárgával átkötötték, hogy ne repedjen túl mélyen. Két oltóvessző végét ék alakúra faragták és a vágatba illesztették, amelyet egy másik spárgadarab néhányszoros körülcavarásával összeszorítottak. Végül kézzel ráhúzták a földet, hogy a fogamzást elősegítő, kellő nedvességű környezet biztosítva legyen. A beoltott vadalyant védeni kellett a rágcsálóktól, ezért az ültetővel lyukat furtak mellé, abba karót állítottak, a másik oldalra pedig kis botot szurtak le ferdén, hogy a friss oltvány felett áthajoljon és így a közelférközést megnehezítse. Az oltvány, kedvező körülmények között esetleg már ősszel, de a következő évben egészen biztosan termett.

Óbudán már a filoxéra előtt is ismerték és gyakorolták a termő szőlőtőkék javítás vagy fajta-váltás céljából történő "zöld ojtás"-át, amelynek ideje május végére, június elejére esett. A szőlősgazdák közül kevesen értettek a nemesítéshez illetve az oltáshoz, mivel ezek nemcsak a szőlő alapos ismeretét, hanem aprólékos, gondos munkát is kívántak. Néhány helybeli vincellér foglalkozott vele bérért.

A szőlőmunkák sora a nyitással ("kitakarás"; ném. aufdecken = kitakar) kezdődött, a hó elolvadásától függően, március első felében. Az elmúlt év őszén a tőkék tövéhez huzott földet, a bakhátakat, a sorok közé visszakapálták.

A nyitás után körülbelül egy héttel a metszés következett. Ez azt jelentette, hogy a vadhajtásokat és a felesleges vesszőket kézzel vagy ollóval (a két eszköz tárgyalására később kerül sor) lemetszték. Csupán 2-3 darab, két szemre rövidített vesszőt hagytak. A metszőkésével taszítva dolgoztak. A metszés közben a nyitás minőségére is figyeltek. Ha úgy találták, hogy néhány tőkét nem eléggé szabadítottak ki, akkor a "krampli"-nak (ném. Krampe = csákány, kapocs, horog) nevezett kis méretű kapával (16. kép) még jobban elhúzták a földet.

A levágott venyigét a földre fektették, ölnyi kötegekbe gyűjtötték, dróttal átkötötték és a szőlőskert szélére hordták, ahonnan később, szekérrel a beltelekre szállították.

A metszés után egy-két héttel került sor az első kapálásra. Nemcsak a szőlőnél, hanem más növényeknél is az óbudai kapás mélyen előrehajolva dolgozott. A földet nem a kapa hegyével, inkább a mellette huzódó peremmel vágta. Ennek megfelelően a szerszámot nyelével kissé elfordítva tartotta a kezében. A megkapált földet a kapa élével megütögette, elsimitotta (17. kép).

Amikor a hajtások elérték az arasznyi nagyságot a karózás következett, ami a házilag készített, körülbelül 1,3 m. hosszú fenyőfa rudak leszurásából állt.

Azután zajlott a választás ("ritkítás"; ném. jaten = /ki/ gyomlál). A növekvő szőlőtőkéken, azok erősségétől függően, 5-8 hajtást hagytak, a többit leszakították. A tőkék legaljáról ugyancsak letéptek néhány levelet.

A választást szorosan követte a kötözés. Ehhez (rozs) szalmát használtak, amelyből még a tél folyamán kis kötegeket készítettek. Közvetlenül a kötözés előtt, a szőlőben vagy a közeli kútnál ezeket a földre teregették, vízzel meglocsolták és jól megtaposták. Amikor kellően megpuhult, mindenki vett egy-egy csomót, vízszintesen kötényére fektette, miközben annak két alsó sarkát felemelve az övhöz betűzte. A kötözéskor egy-két szálat kihuztak, összezsavarták és a szőlő körül rögzítették. 1900-1940 között a szalmát fokozatosan felváltotta a rafia.

A hajtások erőteljes növekedése esetén később még egyszer kötöztek.

Bizonyos idő múlva, a gaz növekedése szerint, ismét kapálásra került sor.

Következett a hegyelés, vagyis a karó magasságán tulnövő növényrészek levágása, hogy a tőke ne hajoljon el.

A szüretig már csak egy munka maradt, a harmadik kapálás, ami augusztus végéig feltétlenül megtörtént. Itt jegyezzük meg, ha a gyomosodás mértéke szükségessé tette, akár ötször is kapáltak.

Körülbelül az első világháborútól kezdődően a kapálást részben horolással helyettesítették. Ez utóbbit ugyanis gyorsabban lehetett elvégezni, mivel csak a föld felszínének lekaparásából állt, tehát az így nyert idő kiegyenlítette a munkaerőhiányt.

Az érésnek indult szőlőfürtöktől kereplővel zavarták el a madarakat. Erre a munkára a gazdák egy férfit fogadtak fel.

Az éjszakai fagyok ellen füstöléssel védekeztek. Ha este úgy látták, hogy erős lehülés várható, 2-3 órakor kimentek a szőlőbe és száraz lótrágyát, gallyakat, kukoricacsutkát égettek.

Augusztus 20-a és szeptember eleje között kezdték el a szőlőgálatot a szőlőcsőszök ("szőlőpásztorok"). Az 5-8 hétig tartó érésidő alatt a termésre, szüretkor pedig az éjszakára kint hagyott eszközökre vigyáztak. A csőszök felfogadása a városi tanács, majd a kerületi előjáróság feladata volt, hiszen a szőlősgazdák e célra külön adóztak.³⁹

Októberben zajlott le a szüret, amelyet bonyolultsága és borászathoz való kapcsolódása miatt külön tárgyalunk.

A szüret után először a takarást végezték el, azaz a sorközök-
ből a földet kapával ráhúzták a szőlőtőkék tövére, így ezek vonalában
bakhátak alakultak ki.

A szőlőkarókat kihúzták és nyalábokba összehordva két sor
közé fektették. Jobbról-balról két-két tókesor karóit gyűjtötték össze.
Végeik a bakhátakra támaszkodtak, így a csapadék elfolyt alattuk. Té-
len is kint maradtak a szőlőben.⁴⁰

Általában minden harmadik évben a szőlőmunkák sora trágyá-
zással bővült. A szőlőskert szélén évközben felhalmozott trágyát put-
tonnyal széthordták a földdarab minden pontjára, majd a sorközökbe
teregették.

Az óbudai szőlők - mint említettük - a hegyoldalakon helyezked-
tek el. Tehát a csapadék talajpusztító hatása (erózió) elkerülhetetlen-
ül fennállt. Megfékezésére a lejtő irányával párhuzamos és ferde viz-
elvezető barázdákat, ezek végénél pedig vízfogó gödröket (iszapgödrök)
ástak. Némelyik ürtartalma elérte vagy még túl is haladta a 3 000 litert.
E gödrökben a víz megrekedt, lerakta a magával sodort földet, így az
nem veszett kárba. Az év végén az összegyűlt hordalékot puttonyokban
vagy hánscsából fonott, lapos félgömb alakú kézikosarakban ("svingli")
visszahordták oda, ahol a tőkék körül a legnagyobb volt a lepusztulás.
A szóban forgó iszapgödrök léte és használata inkább a XIX. századra
jellemző, mivel az 1910-es évektől a szőlőtermelésben tanusított igény-
esség, gondosság fokozatosan csökkent és ennek következtében az
iszapgödrök fenntartásával is egyre kevésbé törődtek.

Egy-egy hiányzó tőkét "döntés"-sel pótoltak, tavasszal vagy
ősszel, a takarás után. A környező nyolc szőlőtöke közül kiválasztották
a legerősebbet és a tövénél levő földet, egészen a gyökerekig kicsáká-
nyozták (18. kép). A pótlás helyéig árkot húztak, amelynek aljára álta-
lában két lehajlított vesszőt fektettek, majd földdel úgy befedték, hogy
végeik azért kilátszódtak. Ide még egy puttony trágyát is borítottak,
hogy biztosabban gyökeret verjenek. A döntés (másnéven homlitás) a
XIX. században általános volt, a XX. században fokozatosan felhagytak
vele. Adatközlőink a művelet aprólékosságában és hosszadalmasságá-
ban látták ennek okát.

A filoxéra óbudai felbukkanásakor (1886-1887) illetve azt köve-
tően, a felsorolt szőlőmunkák sora a szénkénegezéssel bővült. Az eljárás
kivitelezéséhez dugattyúból, tartályból és szurócsóból álló fogantyus
eszközt ("stoffspritzen" 19. kép) használtak. Ősszel vagy tavasz-
szal, pontosabban "lombhullás után vagy rügyfakadás előtt" minden
töke- és sorközben szénkéneget fecskendeztek a talajba. A műveletet
végző személy után egy másik személy haladt, aki fafogós, gömbvégű,
vasrud dögölvővel (19. kép) lefojtotta, betömte a lyukakat. Az 1920-as
években a szénkénegezés megszűnt, mivel erre az időre az óbudai szőlők
filoxérának ellenálló, amerikai alanyokra oltott fajtákra cserélőd-
tek ki.

A XIX-XX. század fordulója táján megjelent a "gálic"-cal való permetezés is. Először a karózás végeztével, az első virágzás előtt vagy után, másodszer a kötözés után permeteztek, amikor a szőlőszelemek már elérték a sörét nagyságot. Száraz idő esetén az utóbbi elmaradhatott, ha viszont sokat esett - ami lemosta az oldatot -, akkor háromszor permeteztek.

Az első világháború alatt és után a növényvédő szerekben hiány mutatkozott, ezért a szőlőkben komoly károk keletkeztek.

A szőlőmunkákban használatos szerszámokról az alábbi ismeretekkel rendelkezünk.

Az ültetőfűrő ("Spiess") házilag készült 1,5 m körüli magassága és súlyos vashegye révén hatékony eszköznek bizonyult. Méreteiben némileg különböző, de formájában, használatában, stb. teljesen megegyező párhuzamait Arad, Baranya, Fejér megyékből és a Solt vidékéről ismerjük.⁴¹

A szőlőmetszőkések ("Weinmesser", kacor) (20. kép) az óbudai kovácsok vagy a Galata nevű késesmester műhelyéből származtak. Ez utóbbi családban a mesterség apáról-fiúra szállt. Az új vagy alig használt kések hossza 15-20 centimétert tett ki. A vesszők metszése a késsel végzett erőteljes taszító mozdulatból állt. 1905-1915 között a gazdák többsége metszőollóra cserélte fel a kést. Ez utóbbi teljes kiszorulásáról azonban nem beszélhetünk, mert a kisebbség még évtizedekig használta. Ennek okát - elsősorban a szőlőjük iránt igényesebb gazdák - azzal magyarázták, hogy az olló a metszésnél összennyomja, repeszi a vesszőt, ami a növekedés szempontjából hátrányosabb, mint a sima vágási felület. Azonkívül a különböző oltási módoknál a késekre továbbra is szükség volt. A metszőkéseket általában megőrizték, ha másra nem apró házimunkákra.

A néprajzi irodalom alapján a vizsgált óbudai szőlőmetszőkések a "balta nélküli", s azon belül a "budai" tipushoz sorolhatók. Vincze István meghatározásának mindenféle szempontból megfelelnek illetve megerősítik azt mind a méretek, mind a taszító mozdulattal végzett metszés, mind a házai német eredetű szőlőművesek kezén való előfordulás tekintetében.⁴²

A szőlőkapa (21. kép) gyári készítésű, szivalaku, orom nélküli volt. Köpüje és lapja körülbelül 135°-os, nyele és lapja 45°-os szöveget zárt be. A nyél hossza az 1 métert sohasem haladta meg, hogy "több erőt lehessen vele kifejteni."⁴³

Nyitáshoz általában az új kapákat használták.

Jóval kisebb jelentőségű volt az irtókapa (másnéven csákánykapa, tövető kapa) (22. kép). Nem is annyira a föld megmunkálásában, mint inkább a kiöregedett szőlőtőkék kivágásában játszott szerepet.

Szembeötlő, hogy kapák tekintetében az óbudai szőlőművelés szerszámkészlete mennyire szegényes. Férfiak és nők egy és ugyanazon kapával végezték az összes gyomirtó, talajlazító- és forgató munkát. Tehát Óbuda esete egyáltalában nem igazolja Balassa Iván azon té-

telét, "hogy a szőlőkapák rendkívül nagy változatossága csak ott alakult ki, ahol a szőlőművelés komoly multra tekinthet vissza... (kérdéses persze a "komoly mult" értelmezése. L. M.), ... s ennek megfelelően a különböző szőlőmunkákhoz más és más kapaformákat használnak".⁴⁴

A szőlővel kapcsolatos teendők sorából kiemelkedik a szüret, mint a legbonyolultabb és leghosszabb munkafolyamat, amelyben a szőlőfürtök leszedését szorosan követő műveletek sora már a borkészítéshez vezet át.

A XIX. század elejétől bizonyíthatóan a szüret mindig októberben zajlott le. Hogy a hónap melyik részében, az az időjárástól és a természetettől függően érejtől függött.

A kezdés előtti 8-10 nap az előkészületekkel telt el. Az év közben prészházban tárolt fakadakat kigurították az udvarra. A dongák összeszeszáradása miatt meglazult vasabroncsokat feljebb verték, meghúzták. A kádakat felfordítva a földre borították, azután fenekükre vizet öntöttek. Miközben a fadongák dagadtak és az elcsurgó vizet időnként pótolták, az abroncsokat fokozatosan lazították, mignem eredeti helyükre kerültek vissza. Ez körülbelül 2-3 napig tartott. Előfordult, hogy egy kisebb és egy nagyobb kádat egymás tetejére helyeztek, de egyébként minden más a fent leírt módon történt.

A puttonyokat hasonló módon, vagyis szájukkal lefelé fordítva és fenekükre vizet öntve készítették elő.

A hordók belsejét vízzel kimosták, majd 2-3 kénruddal megfüstölték.

A többi, prészházban vagy pincében tárolt eszközt is elővették, letisztították, ha kellett megjavították. A prést lemosták, a prészházban és a pincében rendet raktak. A szőlőskertben szükséges tárgyakat felpakolták a szekérrel és kiszállították.

Amikor mindezzel végeztek, átalakították a szekeret. Oldalait levették, nyújtóját hosszabbra cserélték. A szekér aljára kétoldalt, a rakoncák mellé, egy-egy 4-5 m. hosszú gerendát ("weinpam" = ném. Weinbaum) helyeztek. Ezekre keresztben fűzfavesszőkből kötött, karvastagságú kötegeket tettek és négyszög alaku nyílásával felfelé ráfektettek egy körülbelül 1 000 liter űrtartalmu hordót, az ugynevezett lajtot. A rugalmas "vesszővánkös" csökkentette a rázkódást s ezzel megátolta a dongák szétesését. A lajt két végéhez az alapgerendákba csapokkal illeszkedő, függőlegesen álló, nagyjából téglalap alaku fakeret ("geigli fa") került. Elülső és hátsó, egymással szemközti, felső sarkait kötéllel rögzített, a lajt oldalának feszülő faruddal kapcsolták össze. Végül a lajtot keresztben, láncsal átkötötték, mégpedig úgy, hogy azzal a két "weinpam"-ot is befogták és a szekér nyújtóján egyszer körülcsavarták.

A lovak nyakára csengőket akasztottak, elsősorban praktikus célból. A szőlők között kanyargó, sokszor meredek, szűk utakon ugyanis két szekér, egymás mellett, csak a kitérőknél fért el. Ezeken a pontokon a szőlőhegyre tartó, üres szekerek hajtói egy pillanatra megálltak

s figyeltek, nem hallanak-e csengetést, ami lefelé igyekvő járművet jelez. Ha igen, bevárták.

A szőlő szedését asszonyok végezték. A fürtöket metszőkéssel (20. kép) levágták és a náluk levő vödörbe rakták. Amikor megtelt, a férfiak puttonyába öntötték, akik a taposókádhoz vitték. 5-10 szüretelő asszonyhoz két puttonyozó kellett. Ennyi munkáskézrel és normális időjárással, termésmennyiséggel, stb. számolva 1 magyar hold (1 200 négyszögöl) szőlő leszedése két napig tartott.

A szőlőtaposás a föld szélén történt. Itt helyezték el a nagyméretű taposókádat ("póding"; ném. Bottich = kád), amelynek tetejére, átlósan, fakeretet ("krakszn") fektettek. Ennek középső, négyzetes nyílásán feküdt a taposóhordó ("stander", "tretstander"; ném. Stande vagy Standen = kád, hordó, treten = tapos, tipor). Magassága 100 cm., átmérője 80 cm körül mozgott. Nevétől eltérően fadongái egyenesek voltak. Csupán alul záródott fenékkal, amelyet egy nyílás és számos lyuk ütött át. Az utóbbiakon a szőlőszemek nem értek át, még kitaposott állapotban sem. Az említett négyszögletes nyílást ajtó fedte, amit a rákötött spárga segítségével nyitottak és csuktak. A spárga másik végét a taposóhordó felső pereméhez rögzítették.

A taposókád oldalához háromfokos falépcsőt támasztottak, hogy a puttonyosok felérjék a "stander" földtől elég magasan levő száját. A lépcső tetejére fellépve beleöntötték a szőlőt a taposóhordóba, miközben az ott benn álló férfi a puttony aljának megemeléssel segített. A taposást egy ember végezte. Lábára csizmát húzott, mely a hasonló lábbeliktől csak annyiban különbözött, hogy festetlen bőrből készült és más célra nem használták. Év közben a kamra vagy présház falán lógott. A lábbal szétnyomott szőlőszemek leve a lyukakon keresztül lefolyt, a héj, a csutka azonban visszamaradt. Ezért a taposó időnként felemelte a hordó fenéknyílásának ajtaját és az összegyűlt zuzalékot lábbal a kádba söpörte.

Ha a kedvezőtlen időjárás miatt a teljes beérés előtt kellett leszüretelni a szőlőt, számítani lehetett arra, hogy a belőle készült bor savanyu lesz. Ennek elkerülésére vagy legalábbis csökkentésére a gazdák a következő eljárást alkalmazták. A taposókád mellé másik kádat állítottak és ráfektettek egy "stander"-hez szolgáló keretet. Erre egy nagyméretű szita (23. kép) került. A szőlőtaposás közben keletkezett zuzalékot nem söpörték le az alsó kádba, hanem átmerték a szitára, melyet addig ráztak, míg a héj kihullott, a csutka viszont fentmaradt. Ez utóbbit azért különítették el, mert sok csersavat tartalmaz. Eltávolításával a bor savanyu íze mérséklődött azaz minősége javult.

E rövid kitérő után kanyarodjunk vissza a szüret szabályos menetének további részleteihez.

Amikor a taposókád megtelt, a "szüretelőkocsi"-val odaálltak mellé és az összezuzott szőlőt ("masch"; ném. Maisch = cefre) "pitli"-vel⁴⁵ átmerték a lajtba, a szájába illesztett tölcséren keresztül, majd a gazda hazahajtott. Ez a munka - a szállítmány hiánytalansága és biz-

tonsága érdekében - mindig a szőlő tulajdonosára hárult. A szőlőskert és a beltelek egymástól való viszonylagos nagyobb távolsága esetén előfordult, hogy már a lajtos kocsi visszatérte előtt megtelt a kád, megakadt a szüret. Ezért sokan két kádat vittek ki, ha az egyik megtelt a taposóhordót áttették a másikra és folytathatták a munkát.

Éjszakára a kádatat kint hagyták és egymásra borították, hogy belsejük száraz maradjon.

A beltelken levő prészához beszállított szőlőből különválasztották az időközben felgyülemlett mustot, hogy a prés alá csak szilárd anyag kerüljön. Erre a műveletre a következő eszközeget szolgált. A prészát nyitott ajtájába egy 14-15 hektós kádat ("Szehpóding"; Seihebotich = szűrőkád) tettek. Aljára két deszkalapból illesztett keresztfát ("krecholz"; ném. Ereusholz) állítottak, mely a szűrőkád területével megegyező, sűrűn lyuggatott falapot ("szehpódn", "szeihpón", "szezfón"; ném. Seiheboden = szűrőfenék) tartott. Az így elválasztott alsó ür körülbelül 40 cm. magas volt. A szűrőfenék peremét egy ponton négy-szögletes nyílás szakította meg. Három oldalról a kád pereméig képményszerűen emelkedő, lyukakkal teli falapok vették körül. A negyedik oldalt a kád fala jelentette. A "mustoskocsi"-val odaálltak a szűrőkád mellé, amilyen közel csak lehetett. A fennmaradt távolságot (bor) korcsolyával ("vájnlájte"; ném. Weinleiter = borlétra) hidalták át. A hosszukás, létraszerű fakeret egyik végét a szekér oldalára, a másikat a kád peremére helyezték. A rögzítéseitől megszabadított lajtot félfordulattal a kád fölé hengerítették, ezáltal nyílása alulra került és a szőlőzuzalék a szűrőfenékre ömlött. Ezután a lajtot visszagurították a szekérrre, le kötötték, majd a gazda elindult a szőlőbe, az újabb szállítmányért. Körülbelül egy óra alatt a must lecsurgott a kád alsó rekeszébe.⁴⁶ A kürtőszerű nyíláson át "fertály"-lyal ("firtl"; ném. Viertel = negyed rész. 24. kép), "fickó"-val ("szeksztl")⁴⁷ vagy vödörrel kimerték és egy hordóba töltötték. A maradékot "présre tették".

Csupán egyetlen szőlőfajtát, az otellót - amiből vörösbor készült - kezeltek másképp. A külön leszüretelt, kitaposott fürtöket, mindenféle szétválasztás nélkül, a szűrőkád helyett egy hordószerű, 40-50 hektó ürtartalmu, megközelítőleg 2 m. magas erjesztőkádba ("káci") öntötték és "hogy jó sötét szint kapjon", 5-7 napig benne hagyták állni, forrni. Az utolsó napon, a must felszínére emelkedett törkölyt leszűrték és kipréselték.

A prések ("Pampress"; ném. Baumpresse = szálfaprés 25. kép) az óbudai szőlőművelés legnagyobb méretű eszközei voltak. Készítési helyüket illetően adataink megoszlanak. Egyesek szerint a Buda környéki falvakban, mások szerint Óbudán készültek, mesteremberek kezén. Az anyagmegmunkálásra és bizonyos szerkezeti megoldásokra való tekintettel a magunk részéről inkább az utóbbi felé hajlunk. Az viszont teljesen bizonyos, hogy szálfapréseket csak 1860-1880-ig állítottak elő.

A prések anyaga tölgyfa, csupán két alkatrésze kő. A szerkezet törzsét két darab, egymástól körülbelül 50 cm. távolságban párhuzamosan álló, 2-3 m. magas fakeret adja, melyeket alul, talpakon nyugvó három gerenda ("stokk"; ném. Stock = fatönk, talpzat) fog közre. Ezen fekszik a peremes, kifolyócsőrrel ellátott "asztal" ("pressedped"; ném. Presse = sajtó, prés, Piedestal = talpzat, emelvény), mely lehetett négyzetes vagy ovális. Az előbbin kör-, az utóbbin ovális alakú "kosarat" ("preszstander") használtak. Az "asztal" eredetileg fából készült, de amikor a használattól tönkrement, faragott kővel pótolták, sőt a XIX. század második felében a prések többsége már így készült. A két anyag cseréje a tulajdonosok praktikus gondolkozásával, igényességével és vagyoni szintjével egyaránt összefüggött. A kettős fakeret között, hozzávetőleg 2 m. magasságban, vízszintesen, 0,4 x 0,4 x 5-6 m. hosszú gerenda ("pam"; Baum = fa, szálf) helyezkedik el. Messze kinyúló egyik végén függőleges lyuk található, amelyben felső felén csavarmentes, a gerenda felett fa anyacsavarban forgó farud ("spindl") függ. A rud alsó végéhez vasalásokkal kapcsolódik az enyhén csonkakúp alakú, 15-20 mázsás kőszűlő ("stein"). Félíg a földbe süllyed, mivel téglával, kőlappal kibélelt gödörben foglal helyet. A szűlőtől távolabb eső, két függőleges keret szakaszt (szárfa) hosszukás tengelynyílás töri át. Ebbe illeszkedik a főfa innenső végébe ütött rövid, fahenger. Tehát az egykaru emelő módjára működő gerenda fel-le mozoghat, de előre-hátra nem csuszhat el.

A magyar borsajtók jelenlegi rendszerezése szerint Óbudán a főfás prések kőszűlős fajtáját használták.⁴⁸ A szomszédos Buda vagy Mór, Sopron, Pozsony szőlőtermelő, főleg német polgárai ugyanilyen eszközzel dolgoztak. A fa helyett kőből készült "asztal", a présgödör kialakítása, a szárfák támasztópillérei miatt ez a prés kétségtelenül fejlettebb az országban másutt is fellelhető példányoknál.⁴⁹ Az eltérések módosabb, igényesebb társadalmi réteg kezén való előfordulásukból fakadtak.

A préselés a következőképpen történt. Az "asztal"-ra állított "kosarat" megtöltötték szőlővel, majd a két darabból álló "fedő"-vel ("ganz"; ném. Ganz = tömb) letakarták. Ennek tetejére fahasábokat ("undelogg"; ném. Unterlage = alátét, alj) helyeztek, vagyis kitöltötték a "kosár" felső pereme és a vízszintes, kezdő helyzetben levő főfa közötti rést. A tengelynyílásból kihúzták a faékeket ("nódl"; ném. Nadel = tű). Az "orsó"-ba ("spindl"; ném. Spindel = orsó) csuszatható forgatókar segítségével a gerenda szabad végét a lehető legmagasabb felnyomták. Másik vége közben lefelé csuszott, így most a tengelynyílás felső része vált szabaddá, átjárhatóvá. Az ékeket ide betolták s ezáltal rögzítették a főfa enyhén ferde helyzetét. Végül az orsó lassu elforgatásával a kőszűlőt a levegőbe emelték és ezzel megkezdődött a préselés. A "kosár" résein át a must az "asztal"-ra illetve a kifolyócsővön keresztül az alá tett kádba folyt.

A szálfaaprészek egyik előnye abban rejlett, hogy ha a követ elég magasra felhúzták, egyenletes nyomással, önmagától működött akár 8-12 óra hosszat is. Tehát a 20-24 órát tartó préselést éjszakára sem kellett szüneteltetni. Körülbelül a félidő táján a gerendát felengedték, a "kosarat" kinyitották, a törkölyt ("Treber") megforgatták, "felrázták" és újra nyomás alá helyezték. A prés kiváló hatásfokára jellemző, hogy "a végén olyan száraz lett a törköly, mint a szalma", illetve úgy összeállt, hogy fejszével, ásóval kellett szétdarabolni.

A szőlőfürtök leszedésétől a préselésig tartó munkák hagyományos rendje az 1910-es évektől kezdődően több változáson ment keresztül. Elsőként a taposásról áttértek a darálásra, amit maguk a putnyosok végeztek. A következő lépés az volt, hogy összezuzott szőlőt lajt helyett stráfkocsira tett kád(ak)ban szállították be. A továbbiakban ez úgy módosult, hogy a fürtöket egészben a lakóház udvarára vitték és ott darálták meg. Aki helyhiány vagy más ok miatt szálfaaprésének eladására, szétfűrészeltetésére kényszerült, aki szőlőműveléssel 1900 után kezdett foglalkozni, az már gyári vasprést ("spindlpress") vásárolt.

A kipréselt must egy kádba folyt, ahonnan hordókba merték, amelyek a présház vagy a lakószobák alatt levő pincében álltak. A művelethez "fertály"-t (24. kép) és a tölcsér szerepét betöltő "tőtikét" ("kiszkándl/i)", "kiszkál"; ném. Giesskandel = öntőcsatorna, (csurgó 26. kép) használták. A hordókat nem töltötték színültig - mintegy 30-40 liter hiányzott belőlük -, hogy a must ne fusson ki forrás közben. Az alkoholos erjedés a melegebb pincékben hamarabb indult meg és rövidebb ideig tartott. Ezen idő alatt a pince ajtaját nyitva hagyták a mérgező gázok gyorsabb eltávolításához. Amikor a must kiforrta magát, fokozatosan teletöltötték a hordókat és üledetni hagyták.

A borfejtést ujev táján vagy január első felében kezdték el. Ennek során használták a nagyjából ovális vagy tojás alakú "kármentő"-t ("vándli"; ném. ?, 27. kép), amely a hordók kiürítésénél az elcsurgó bort felfogta.

A XVIII. század végétől bizonyítható, hogy az óbudai szőlősgazdák pálinkafőzéssel nem foglalkoztak. A préselésnél visszamaradt törkölyt kidobták. A XIX. század végén, a növekvő számú óbudai munkásság pálinka igénye valamelyest változtatott a korábbi helyzeten. Néhányan a törkölyt kádba taposták, agyaggal letapasztották és körülbelül karácsonyig érni hagyták. Akkor kibontották a tetejét és elvitték a szeszfőzdébe.

A szüret egy-két napig tartó mulatsággal zárult. Óbuda életének e jelentős eseménye felvonulással kezdődött, amely a mai Kórház utcai piactól indult el, végighaladt a Solymári és Föld utcán, a Bécsi uton, az ujlaki templomnál visszakanyarodva a Lajos utcán, Korvin Ottó utcán, Miklós téren, Harrer Pál utcán, Fő téren, Fényes Adolf utcán, egészen a Kiskorona vendéglőig. A menetben feldiszitett lajtos kocsik, szőlőfürtökkel teleaggatott szekér, "magyaros" ruhába öltözött fiatalok

haladtak. A kocsmák nyitvatartási idejüket meghosszabbították. Majdnem mindenütt fuvós-, sramli- vagy cigányzenekar játszott. Igen elterjedt szokásként a fiatalok, jegyespárok az említett "magyaros" jelmezben lefényképeztették magukat és ezeket a képeket sokáig megőrizték.

Az óbudai szőlőművelés alapvetően bérmunkára alapult. A Felvidékről, a pilisi falvakból jött, férfi és női napszámosok a nyitástól kezdve a takarásig minden mozzanatban résztvettek. A családi munkaerő egyedül a préselés elvégzésére volt elegendő, ami elsősorban a szálfaaprések könnyű kezelési módjából fakadt. A női napszámosok a legnehezebb munkákban is résztvettek, mivel nem nehézségük foka, hanem a hozzájuk szükséges szakértelem számított. A szőlőmetszés szakmunkának számított, ezért azt inkább férfiak végezték, a többiek-nél valamivel magasabb bérért. ("Amilyen a metszés, olyan a szüret" tartja az óbudai szólás.) A bérmunka részletes ismertetésére a későbbiek során még visszatérünk.

Mivel az óbudai parasztpolgárság gazdálkodása a szőlőművelésre épült, érthető tehát, hogy az előállított bor mennyisége messze meghaladja a termelők saját szükségleteit. A felesleges bort különböző módokon értékesítették. Meggyőző adatok bizonyítják, hogy e gyakorlat a jobbágyság korára is visszanyulik. A már sokszor idézett 1767. évi újbéri kérdőívre hivatkozunk, amely a lakosság kedvező lehetőségeként említi, hogy "boraikat pénzzé tehetik".

A borral kis és nagy tételekben egyaránt üzleteltek. A külföldi - főleg ausztriai - és belföldi ügynökök, kereskedők nagyobb mennyiségeket vásároltak. Azonban a termés zömét apránként, literenként adták el. Ennek egyszerűbb módja az volt, amikor a bort közvetlenül a pincéből mérték ki a házhoz jövő vevőknek. Speciális berendezés, felszerelés vagy helység nem kellett, csupán néhány mérőedény. A bor ilyenforma árusítását a szerényebb gazdaságok mindig - s éppen igénytelensége miatt a legtovább - üzték. Azt, hogy bor kapható, a ház homlokzatán jelezték. 1. A kapu fölé vagy mellé tűzött szőlőkaróra, majd később falra szerelt vaskarra (12. kép) borókából, kökényből fonott koszorút akasztottak. 2. A kapura egyszerű, rajzos-szöveges táblát szereltek (28. kép).

Kocsmá létesítése és üzemeltetése feltétlenül komolyabb kereskedelmi vállalkozásnak számított. Legtöbbjük tulajdona és használata családon belül öröklődött, nemzedékeken át. A kocsmá kialakítása elhelyezkedése a beltelek és az épület adottságaitól függően kétféle lehetett. Vagy az utcára néző lakószobát alakították át úgy, hogy az egyik ablaknyílást ajtónak képezték ki. Vagy a lakóházzal szemben, az utcai kapu másik oldalán építették fel az ivóhelyiséget.

A XIX. század végéig az eladott bor kilencven százaléka a helyi termelésből származott. Ekkortájt azonban megkezdődött a kocsmák differenciálódása, amelynek hatására a "jobbak", az üzletre nagyobb gondot fordító gazdák - személyesen vagy ügynökeik útján - máshonnan is, elsősorban a Duna-Tisza közéről (Soltvadkert, Kecskemét) szerez-

tek bort. Arra törekedtek, hogy az italok választékát bővítsék és minőségét növeljék. Sokan ugyanis azt tartották, hogy "az 1910-es évek utáni bor már csak vinkó".

A kocsmát a család valamelyik tagja vezette. Közelebbi meghatározás azért nem lehetséges, mert a gazdaság, a háztartás, a mindennapi teendők alakulása szerint gyakran váltották egymást.

A vevőkör állandónak bizonyult, jellegét a kocsmá elhelyezkedése (pl. gyár közelében) határozta meg. A vendégek késő délután vagy este jöttek el egy kis borozgatásra, beszélgetésre.

Állattartás

Az óbudai lakosság életében az állattartás sohasem játszott kiemelkedő szerepet, de a különböző mezőgazdasági ágak kiszolgálójaként mindig jelen volt.

A XIX. század közepére a lovak száma megközelítette a szarvasmarhákét és ez az egyenlőség a továbbiakban is fennmaradt. A sertések száma sem maradt el mögöttük, bár ezen állításunkat nem tudjuk alátámasztani statisztikai adatokkal, csupán egyöntetű adatközlésekkel.⁵⁰ Kis helyigényük, egyszerű takarmányozásuk, sokoldalú hasznosításuk miatt az óbudaiak sertéseket tartottak a legtovább. Baromfi is előfordult mindenütt, viszont a juh és a kecske hiányzott. XVII-XVIII. század fordulóján jelzett tartásuk feltehetőleg a református magyar lakosság önellátó gazdálkodásából fakadt. Adataink alapján valószínű, hogy a XVIII. század közepével e háziállatok tartása megszűnt.

Egy-egy parasztpolgár állatainak száma a vagyoni helyzettől függött. A kisebb gazdák 1-1 tehénnel és lóval, a középréteg 2-6 tehénnel, 1-2 lóval, a tehetősebb családok 7 vagy annál több tehénnel illetve 3-4 lóval rendelkeztek. Míg a tehenekből mindenki annyit tartott amennyire gazdasági erejéből telt, addig lovakból négynél többet sohasem vettek.

A haszonállatok, a XVII. század végétől XX. századi kiszorulásukig, istállózott tartásban részesültek, mely az 1870-es évekig magába foglalta a naponkénti legelőre hajtást. Az óbudai jobbágyok által korábban annyiszor felpanaszolt "szűk határ" következtében a takarmányozást nem nélkülözhatték, így a tartásmód sohasem volt mentes a kezes jellegtől.

A legeltetést a közösség által fogadott pásztor végezte. Az anyakönyvekben szereplő "csordás" (1844), "tehen pásztor ó-budán" (1850), "pásztor" (1870) foglalkozási bejegyzések nemcsak az állatok őrzésével megbízott személy létezését, hanem a kihajtott állatfajt is jelzik.

A legelők a Csucs-hegyen és az Üröm-hegyen, valamint a mai Góbé utca környékén feküdtek. Bár "Budapest főváros volt Ó-budai ősz-

szes területének átnézeti térképe" (1875) "Grosse Rossweide"-nek (nagy lólegelő) nevezi a Szentendrei ut, Kaszás utca közötti részt, ez irányú hasznosítását azonban semmilyen más adattal nem erősíthetjük meg.

Kora reggel a csordás összegyűjtötte a teheneket a Flórián téren, azután a Vörösvári uton elindultak a legelőre. Az utvonalon "Csordás ut" (1828), "Pásztor Utsza" (1833), "Horde Gasse" (ném. Horde = csorda, horda) egykori hivatalos és népnyelvi elnevezései a kihajtás tényéből fakadtak illetve alátámasztják azt.

Az állatok itatása gémeskutakból történt, melyekből a Csucs-hegyen három is volt.

A legeltetés az 1870-es években megszűnt, minden más ismeret hátrahagyása nélkül. Sajnos egyéb részletek megfejtéséhez adatközlőink emlékezete is kevésnek bizonyult. Bár a megszűnés összes körülményei sem tisztázhatók, az tény, hogy abban a legelők szükülése komoly szerepet játszott. ⁵¹

A fenti időponttól kezdve az állatok ellátása teljes egészében a szénára, a szántóföldi termelvényekre (árpa, zab, kukorica, lucerna stb.), a törekre és a korpára szorítkozott. 1872-ben szeszgyár létesült a mai Buvár utca és Meggyfa utca sarkán, ahol a gyártás melléktermékeként adódó állati fogyasztásra alkalmas moslék pár fillérért, bármilyen mennyiségben kapható volt. A tehéntartó gazdák kihasználták a kedvező lehetőséget. Már éjjel 2-3 órakor sorban álltak az edényeket szállító járművekkel a gyár kapuja előtt, bár a kiadás csak 4 órakor kezdődött. A várakozás idejét általában alvással ütötték el. Hazatérve árpadarára, korpára, törekre öntötték a moslékot, ugy etették fel.

A lovaknak szénát, zabot, korpát, aprított takarmányröpát, kukoricát (darálva is) vagy ezek különböző keverékét adták. Télen kevesebb takarmányt kaptak. Az itatás vödrökből történt. A sertéseket a háztartás hulladékain tartották.

A teheneket és a lovakat a beltelken levő istállóban, egymástól elkülönítve helyezték el. A két állást farud választotta el. Az istállók egy része padlás nélkül épült. Az udvar végében állt a disznó- és a baromfi ól.

Vigyáztak arra, hogy az aprójószág ne menjen az istállóba, mert tapasztalatuk szerint, ha a ló vagy a marha tollat nyel, hasmenést kap, sőt elpusztul.

A beteg állathoz orvost hívtak, éppen ezért a parasztpolgárok alig rendelkeztek állatgyógyászati ismeretekkel. Ha a tehén szájpaplása felhólyagosodott, egy fakanálra ecetes sót tettek és ronggyal bekötötték. Addig dörzsölték ezzel a szájpaplást, amíg vérzett. Azután kamillás lemosást alkalmaztak. 2-3 kezelés rendszerint elegendőnek bizonyult. Ha a lovak vagy a tehenek patája repedezni, "rohadni" kezdett, a résekbe porrártört rézgálicot szórtak és hogy ne hulljon ki, kóccal, rongydarabbal lefojtották. A lovak megakadt bélműködését szappanos vizes beöntésekkel indították el.

Herélni csak a sertéseket szokták. Az állatorvos és egy-két helybeli kontár foglalkozott ezzel. Az utóbbiak félköríves kést használtak a művelethez.

A disznóölést a böllér illetve valamelyik családtag végezte el. A perzseléshez rozs szalmát, a sertés feldarabolásához négy lábú bonasztalt használtak.

Naponta kétszer, reggel és este fejték a teheneket. Minden szabályszerűség nélkülözve esetenként változott, hogy férfi vagy nő végezte ezt a munkát. A felesleges tejet rendszeresen eladták. A vevők egyik részét az óbudaiak jelentették. A fejés időpontja szerint, reggel vagy este, személyesen jöttek a tejért. A vevők másik része Budán (pl. a Vizivárosban) és Pesten lakott. Nekik helybe vitték a tejet. Ez a feladat a család valamelyik idősebb tagjára hárult. A közelebbi címekre gyalog mentek. A kannákba töltött tejet a hátukra vett puttonyban szállították. Nagyobb távolságra féderes kocsit (ld. a "Teherszállítás, fuvarozás" című fejezetet) használtak.

A megmaradt tejet pincében, kutban tárolták másnapig vagy az aznapi ételek készítéséhez elhasználták.

Teherszállítás, fuvarozás

Az emberi erővel végzett teherhordás az előző fejezetekben néhányszor már felbukkant, akár a puttonyban szállított trágyára, gyümölcsre, akár a kosárban visszahordott földre gondolunk. Az alábbiakban a nagyobb méretű, állati erővel mozgatott szerkezetekről lesz szó.

1848-1945 között Óbudán háromféle állati erővel (ló) vonatott szállítóeszközt használtak. A legnagyobb multu a szekér, mely szerkezeti felépítését tekintve megegyezett a hasonló típusu alföldi járművekkel.⁵² A gabona behordásához és a szürethez különböző - az előzőekben már ismertetett - átalakításokkal tették alkalmassá. Apró, könnyen szóródó anyag (pl. gyümölcs) szállításakor a szekér aljára ponyvát terítettek. A parasztpolgárok legtöbbször rendelkezett szekérrel, kivételt csak a legszegényebbek és a kertészek jelentettek.

A módosabb gazdák felszerelésében még egy lóvontatású, négykerekű jármű szerepelt, az ugynevezett "féderes kocsi" (29. kép). Nevét laprugóitól (féder) kapta. Hosszúsága 2 m., szélessége 1.3 m. körül mozgott. A dobozalaku, fa kocsiszekrény belsejét és lábtartóját vaslemez borította. Egy ló huzta. Gyümölcsöt, húst, sőt napszámosokat is szállítottak vele. Ez utóbbi esetben az első ülés mögé feltettek még kettőt. Adatközlőim általában "luxuskocsi"-nak tartották.

Az állattartással párosuló fenti eszközök kellő alapul szolgáltak a fuvarozáshoz. A lóval és szekérrel rendelkező gazdák a mezőgazdasági munkák közötti holtidőben, valamint télen, teherszállítást vállaltak. Egyeseket a szükség (pl. kis földterület, nagy család stb.) kényszerített erre, mások csak célszerűen akarták felhasználni szabadide-

jüket. Lényeg az, hogy tevékenységük mindenkor alkalmi jellegű maradt.

Ugyanakkor voltak olyanok, akik fuvarozásból éltek. Gyakran csekély földdel is rendelkeztek, azt azonban takarmánytermesztésre állították be. E foglalkozáshoz kapcsolódott a "stráfkocsi" ("laposkocsi", "kocsi"). Magának a kocsitípusnak az eredetét, történetét egyelőre homály fedi. Óbudán 1900-1910 körül terjedt el. Sulya 14-16 mázsa, rakodótere lapos, kerekei "sinesek".

Viszonylag könnyű sulyuk, nagy átmérőjük kerekeikből adódó mozgékonyosságuk és átalakíthatóságuk miatt a fuvarosok szívesen használták a birtokukban maradt vagy más úton-módon (pl. öröklés) hozzájuk került szekereket is. Oldalait bedeszktázták, hogy a kavics, homok, szén, stb. hordására megfeleljen. Szálfák, épületfák szállítása esetén az eredeti nyújtót hosszabbra cserélték. A fákat egy-egy lánccal a tengelyekhez rögzítették ("leráglizták").

A felsorolt járművek mozgatására nagytestű, hidegvérű, "kevert" (fajtájú) lovakat használtak, melyeket egyöntetűen "muraközi"-nek neveztek. Azt tartották, hogy a ló 2-3 és 12-15 éves kora között alkalmas a teherhúzásra. A befogott állatok száma (1 vagy 2) az adott teher sulyától függött. A fuvarosok nem tenyésztettek lovat. Azon túl, hogy a szaporítás sok gondot jelentett, nem is fizetődött ki, hiszen a vemhes anyát kimélni kell, a csikó pedig csak 2-3 éves korától fogható be.

Lovat a pesti vásárokon vettek. Egy-egy vétel fél napig is eltartott, mivel a kiválasztott állatot előbb mindig kipróbálták, befékezett kerekű kocsi huzattak vele. Ha közben megállt, rázta a fejét, a földre dobta magát, már látták, hogy nem kifogástalan.

Az új lovat be kellett tanítani vagy legalábbis kéz alá szoktatni. Ez rendszerint úgy történt, hogy egy régi, kipróbált állattal fogták párba.

A fuvarosok naponta háromszor etették a lovakat zabbal, lucernával, szénával, puha abrakkal (= liszt és szemes kukorica keveréke). A szénát a padláson tárolták. Amennyiben a saját termesztésű takarmány kevésnek bizonyult, az óbudai gazdáktól vásároltak.

A kiöregedett lovat eladták a vágóhidnak.

A fuvarosok reggel 4-5 órakor keltek. A lovaknak abrakot adtak, majd vakaróval és kefével megtisztították szőrüket. Azután kimentek a Flórián térre munkát szerezni. Ezt a teret joggal nevezhetjük Óbuda gazdasági központjának, hiszen itt volt az "emberpiac" (ld. "Bérmunka, napszamosok" című fejezet), a munkáskézre szoruló lakosok, kereskedők, stb. szintén ide jöttek, sőt a piac is néhány lépésnyire helyezkedett el.

A fuvarosok Buda és Pest egész területén megfordultak. Az 1910-es évekig csak egynapos munkát vállaltak. Az első világháború után, a megélhetés nehezülésével már nagyobb távolságra, több napos fuvarra is elmentek.

Szállítottak tűzifát a budai és pilisi erdőkből, zöldséget (ld. "Kertészet" című fejezet), trágyát, szenet a helyi gázgyárba, építőanyagokat (kő, kavics, homok, cserép), Óbudán gyártott téglát és télen jeget a Dunáról.

Munkadíjként pénzt kértek, bár takarmány szűkében természetbeni törlesztést is elfogadtak.

A fuvarosok összetartottak, több személy számára elegendő munkaalkalom esetén egyik a másikat hívta, ajánlotta. Közösén dolgoztak ha a rakodás vagy a süppedős, meredek, stb. utvonat egy ember illetve két ló erejét meghaladta. Az utóbbi esetben az emelkedő alján, az első kocsi elé még két lovat fogtak oly módon, hogy a "bókony" (= hámfá) karikáját a rud végén levő kampóba (rudszalag) akasztották. Egyik kocsit a másik után segítették át a kritikus szakaszon.

Télen a jeges utakon megkötötték a kerekeket, de előzőleg mindegyikre láncot csavartak.

A lószerszámot a kamrában tartották, hogy az istálló párák, mállasztó levegőjétől megvédjék.

Óbuda földrajzi helyzete miatt kézenfekvő, hogy a vízi szállítás kérdését felvessük. Sajnos idevágó ismereteink eléggé hiányosak. Biztos támpontot jelent az 1835-ben kiadott "A' Dunán fennálló Hidvám" 27. pontja, mely leszögezi:

"Az 1566-ik esztendei 13-dik Törvény szerént szabad lészen kinek kinek tulajdon hajójával saját szükségére élni: mindazonáltal ha az ilyen hajók tulajdonosai a' hidvám kárával pénzért mások portékáit hordanak a' vizen keresztül, e' béli vétkes tetteikért hajójuk elfoglalásával büntethetnek.

Az Ó-Budaiakra nézve mindazonáltal ezen rendelkezés ugy értendődik, hogy ezeknek helyből bérért is szabad ugyan mások portékáját Pestre vagy Budára leszállítani, ha mindazonáltal a' Pesti határból, a' Budai határba, vagy viszont pénzért valamit által szállítanak, ekkor a' rendszerént való hídbér fizetésére kötelesek lesznek." ⁵³

Talán idekapcsolható az az adat, miszerint az 1880-as években, minden este, egy tutaj zöldséget szállított az óbudai partról Pestre.

Bérmunka, napszamosok

Az előző fejezetekben bizonyítást nyert, hogy az óbudai parasztpolgárok, különösen a XIX. században, szerteágazó gazdálkodást folytattak. Az elsőrendű szőlőművelés mellett szántóföldi növénytermesztéssel, állattartással, esetleg kertészetrel és üzleti tevékenységgel is foglalkoztak. Nehezítette helyzetüket, hogy a szőlő - lévén rendkívül munkaigényes - márciustól decemberig állandó törődést kívánt, ami gyakran ütközött más mezőgazdasági teendőkkel. Az egyes családok munkaereje rendszerint kevésnek bizonyult e sokrétű feladat elvégzéséhez.

A probléma kézenfekvő megoldásaként az óbudai gazdák idegen munkaerőhöz folyamodtak. Ez a gyakorlat még a jobbágyfelszabadítás előtti időkből származott. A XVIII. századi peres iratok nincsteleneket említenek, "akik Észak-Magyarországból, a mai Szlovákia eldugott hegyi falvaiból már márciusban utra keltek, hogy alkalmazzák őket a Buda környéki szőlőkben éppen esedékes tavaszi munkákra. Dolguk végeztével a Duna-Tisza közén szegődnek el szénát kaszálni, majd aratnak ugyane tájon. ...Ősszel ismét visszatérnek a budai szőlőkbe szüretelni, s már behavazott tájakon vezet utjuk haza."54

A szőlőmunkások rendszeres alkalmazására s annak fontosságára utal, hogy 1806-ban a vármegyei hatóság szabályozta bérüket Buda, Pest, Óbuda, Szentendre, Tétény és Promontorium viszonylatában.55

A magyarországi kapitalizmus idején foglalkoztatott bérmunkások tömege változatos képet mutatott. Egyik részük a Felvidékről jött. Az óbudai népnyelv a szlovákul beszélőket "tótok"-nak, a németül beszélőket "dájcsprommerek"-nek56 nevezte. Ez utóbbiak származási helye Nyitrával, Körnöcbányával, Trencsénnel, Tepliccel és vidékével pontosabban is meghatározható. Az óbudaiak "szudéták"-nak illetve "szudétánemek"-nek tartották őket. A felvidéki napszámosok családosan - férfiak, nők, gyerekek vegyesen - jöttek. Általában márciusban érkeztek és november táján indultak vissza.

A napszámosok másik csoportja a Pilis és a Budai-hegység falvaiból került ki, a magyarok mellett a német és szlovák ("tót") nemzetiségek soraiból is. Lakóhelyük közelsége miatt mindig csak az esedékes mezőgazdasági munkák idején, azaz több megszakítással tartózkodtak Óbudán. Csak hétköznap dolgoztak, éjjel a gazdánál aludtak. Hét végére hazatértek családjukhoz, még huzamosabb munkák alatt is.

A bérmunkások legkisebb hányadát Óbuda vagy az ország más vidékeinek (Németbóly, Baranya m., Mezőkövesd) nincstelenjei adták. Ide sorolhatjuk még azokat a legszegényebb helybeli gazdákat is, akik ha megszorultak, elszegődtek máshoz.

A napszámosok évről-évre rendszerint ugyanannál a gazdánál dolgoztak. A felvidékiek minden tavasszal, a környékeliek a munkák kezdete táján megjelentek a szokott helyen. Az újonnan jött munkások kétféle módon szegődhettek el. Néhányukat a régiekajánlották be ugyanazon vagy más óbudai gazdához. Azonban a többség a Flórián téren, az "emberpiac"-on próbált szerencsét. A mai Vörösvári ut, Szentendrei ut, Korvin Ottó utca találkozásánál, 1819-től 1949-ig Flórián - neri Fülöp - borromei Károly szobra állt. E körül csoportosultak, álldógaltak, ténferegtek a munkára váró emberek, már éjjel 2-3 órától. 3-4 órakor érkeztek a gazdák. Egy-egy csoporthoz odalépve megkérdezték, hogy ki akar ilyen és ilyen munkát vállalni és hogy azért mennyi bért fizetnek.

Ha nem tudtak megegyezni, a gazda másokhoz fordult. Ha viszont elfogadták a felkinált összeget, máris indultak a szőlőbe, a szán-

tőföldre, stb. a gazda vezetésével. Sokan annyira ismerték az óbudai határt, hogy egyedül is odataláltak, ha a helyet pontosan leírták, meghatározták nekik.

Az "emberpiac"-on az óbudaiak által gunyosan "Flórián huszárok"-nak nevezett lumpenproletár elemek is tanyáztak. Idejük nagy részét a téren levő kocsmában töltötték. Dolgozni nem szerettek, máról holnapra éltek. Mindig csak annyi munkát vállaltak, amennyi napi szesz-fogyasztásukat fedezte.

Az "emberpiac", fokozatosan sorvadva, körülbelül 1940-ig létezett. A hanyatlás 1920-ban kezdődött, ez évtől ugyanis elmaradtak a felvidéki napszámosok, mivel a trianoni békeszerződésben módosított határok megakadályozták Óbudára és az ország más részére való vonulásukat.

A napszámosok létszámát az adott feladat nagysága, a gazda igénye, anyagi helyzete, stb. határozta meg, de rendszerint nem haladta meg a husz főt. Ezen belül a férfiak és nők aránya az elvégzendő munka jellegétől függött. A gabona kaszás aratásához több férfi kellett, míg a rozs levágása az asszonyokra hárult, viszont a szőlőművelésben egyformán segítettek. A felsorolt teendőkön kívül csekély kertészeti és alkalmi munka bővítette a napszámosok lehetőségeit. A felvidékiek gyermekei kisebb feladatokat láttak el, például vizet hordtak.

Rendkívül sokat dolgoztak, hajnali 3-4 órától az esti sötétedésig. Saját, magukkal hozott szerszámaikat használták.

Járandóságukat pénzben fizették ki, egyebet nem kaptak, legfeljebb 1-2 pohár bort nehéz, megerőltető munka (pl. kapálás) esetén. A környékbeli napszámosok minden héten hazavitték keresetüket, a felvidékiek félretették, őrizgették, nemigen költöttek belőle. Szerényen éltek. Étkezésükről maguk gondoskodtak.⁵⁷ A lakóház padlásán aludtak, egyébként a présházban tanyáztak. "Szorgalmas, tiszta népek voltak."

Végezetül szólnunk kell az óbudai gazdák közötti bérmunkáról. Aki két vagy több lóval rendelkezett és saját munkájának időbeli alakulása megengedte, szántást vállalt az arra rászorulóknál. A kezdetben egyetlen cséplőgép tulajdonosa másoknak is dolgozott. Rokonok, barátok között nem volt ismeretlen, hogy egymást kölcsönösen kisegítették.

Összefoglalás

1848-1945 között az óbudai parasztpolgárok mezőgazdasági termeléssel biztosították létfenntartásukat. A korszak első harmadában, körülbelül az 1880-as évekig tulajdonképpen a földművelésre és állattartásra egyaránt kiterjedő, jobbágykori gazdálkodás folytatódott, amelyen belül - a korábbiakhoz hasonlóan - a szőlőművelés játszotta a vezető szerepet. A mezőgazdaság többi ága másodrendűnek bizonyult. Ezeknek csak kiegészítő feladat jutott; az önellátás biztosítása. Igaz viszont, hogy Óbuda természeti viszonyai mindössze a közepes szintet

ütötték meg, nem beszélve a szűk határról, ami a jobbágyok panaszai között oly sokszor szerepelt.

Kétségtelen, hogy olyan termelési móddal állunk szemben, mely több évszázados multra tekint vissza. Bácskai Vera szélesebb körre vonatkozó, de az óbudai helyzetre is alkalmazható megállapításai a XV. századi magyar mezővárosok gazdálkodásáról ezt meggyőzően bizonyítják. "Természetesen a szőlőművelés vagy az állattenyésztés dominálása korántsem jelentettek ezek kizárólagosságát, a mezőgazdaság egyéb ágainak elsorvadását. (Éppen ez a döntő különbség a mezővárosok és a főleg bortermelelssel továbbra is foglalkozó civitasok között.) De háttérbe szorulnak a termelés alapját képező foglalkozások mögött, s elsősorban a lakosság saját szükségletének kielégítésére szolgálnak. Szántőgazdálkodás - a városokkal ellentétben - mindenütt folyik sőt számos adattal rendelkezünk a szántóterület további szélesítésére irányuló törekvésekről is."⁵⁸

Óbudán például, a XIX. század második negyedében körülbelül 100 kat. hold legelőt fogtak művelés alá.

A fentebb vázolt, szőlőművelés által uralt helyzet még egy ideig változatlan maradt. A XIX. század elején önállósodásnak indult kertészet egyelőre nem jelentett komoly tényezőt. Idevágó adalékként az 1872. évi választói névjegyzéket említjük, amelyben 177 szőlőműves szerepel, míg kertész egyetlen egy sem.

A fordulópont 1886-1890, a szőlők kipusztulásának ideje. Sokan elszegényedtek, foglalkozást és életformát cseréltek. Azok révén viszont, akik továbbra is földjükből vagy állataikból akartak megélni előretört a kertészet, a tejtermelés, önálló foglalkozássá alakult a fuvarozás. A szőlőművelést elsődrendű tevékenységként folytató gazdák száma a filoxéra előttinek mindössze 15 %-át tette ki.

Függetlenül attól, hogy a mezőgazdaság melyik ága lett a megélhetés alapja, a jobbágykori összetett gazdasági szerkezet, bizonyos részeinek elsorvadásával - néhány kivételtől eltekintve - csonka változatokká alakult át. Például aki szőlőműveléssel vagy kertészettel foglalkozott, a trágyáért és az igaerőért lovat is tartott. Aki tehenészetel vagy fuvarozással foglalkozott, szántóföldjén takarmányt termesztett. A lényeg tehát az, hogy az óbudai parasztpolgárok egyetlen típusú termék (nem feltétlenül szőlő illetve bor) előállítására rendezkedtek be és minden más tevékenységet (feltéve persze, ha folytattak) annak szolgálatába állítottak.

Az egymással kölcsönhatásban lévő munkaeszközök és -módszerek tekintetében - a magyarországi kapitalizmus kifejlődésével együtt érlelődő - változások sora zajlott le, vagy fejeződött be a XX. század első két évtizedében. A sarló kiszorult az aratószerszámok sorából, megjelent a cséplőgép és a nyomtatás elmaradt, a szőlőmeteszőkést felváltotta az olló, a taposást a darálás, stb. Általában véve tehát egyes eszközök kiestek a használatból, új gépek álltak be a termelésbe s termelékenyebb megoldásokat kezdtek alkalmazni.

1. Terjedelmi okokból az alábbi, 1973-ban készített dolgozat II. része (1. Lakóhely és fogyasztás, 2. Társadalom) és a használt irodalom jegyzéke a következő számban jelenik meg.
2. Az "életmód" terminust az utóbbi évtizedben egyre gyakrabban használják a filozófusok, történészek, etnográfusok, szociológusok, pszichológusok. Ld. Szántó Miklós; Életmód, művelődés, szabadidő, Bp. 1967, Ferge Zsuzsa; Társadalmunk rétegződése (Elvek és tények), Bp. 1973. A fogalom értelmezése ma még tisztázatlan illetve tudományonként különböző.
3. "A parasztság általában véve a földművelő foglalkozás társadalmi formája." (Erdei Ferenc; A magyar paraszttársadalom, Bp. é.n., 14.) "Jóllehet a parasztság kapitalizmuskori fogalmába bennefoglalattatik a mezőgazdasági foglalkozás, a fogalomban mégis több van: az egész életforma, ami a parasztok mezőgazdasági termelésében, munkájában és életében sajátosan és egyedülállóan határozódik meg." (Szabó István; Jobbágyság-parasztság. Terminológia, fogalom, társadalomszervezet, Ethn. 1965, 1., 25.)
4. "Az etnográfia a népi emlékezet s a népi kultúra objektumainak vizsgálata révén feltárja a dolgozó nép életmódját, enyésző kultúráját..." (Barabás Jenő; Tér és idő a néprajzi kutatásban, Népi kultúra - népi társadalom. V-VI., Bp. 1971, 334.)
5. Barabás Jenő; A néprajzi kutatás és az írásos források, Ethn. 1961, 1., 137.
6. Gál Éva; Óbuda magyarjai a XVII-XVIII. században, Budapest 1974, 6., 42-43.
7. "Óbuda Várossa Pecséti" Baraczkai István; Óbuda közigazgatásának husz éve (1746-1766); TBM 1941, 143.
8. Gál i. m. 42.
9. Felhő Ibolya; Mária Terézia urbérrendezése a Buda és Pest környéki helységeken, TBM 1971, 121-159., Spira György; A Pest megyei parasztság 1848 előtti rétegződéséhez, Századok 1958, 5-6., 625-643.
10. Bácskai Vera; Magyar mezővárosok a XV. században, Bp. 1965, 115.

11. A határok megállapítása elsősorban az alábbi két térkép alapján történt; Budapest főváros volt Ó-budai összes területének átnézeti térképe. 1875 (Főv. Szabó E. Kvt., Bp. Gyűjt. BTq 38) és Budapest térkép 1973.
12. Az egyes dülőkre, határrészekre vonatkozó részletesebb adatok:
Birnbaumried (ném. Birnbaum = körtefa; Ried = láp, nádas, zombék). Határai: Sujtás u., Keled u., Jégtörő u., Záhony u.
Einsiedlerried (ném. Einsiedler = remete). Vörös László térképén (1833, 30.kép) "Remete Földek" néven szerepel.
Enzingerried. Határai: Kadosa u., Csalma u., Kalászi u., Nánási ut.
Goldbergerried (ném. Goldberg = aranyhegy). Határai: Keled ut, Aranyhegyi ut, ennek északi végétől a Kunigunda utja és Keled ut találkozásáig húzódó vonal.
Inselried (ném. Insel = sziget). E szemléletes elnevezés abból a tényből fakadt, hogy a dülő szigetként emelkedik ki az árhatár alatti, veszélyeztetett környezetből (30.kép).
Magazinsried (ném. Magazin = raktár, tárház, árutár). Határai: Szellő u., Kaszás u., Zab u., Szentendrei ut. Vörös László térképén (1833) (III.térk.) "Szénatári Földek" néven szerepel. A Krennféle napló is említi az óbudai szénaraktárt.
Mühlried (ném. Mühle = malom). Határai: Lópormalom u., Dósa u., Kadosa u., Nánási ut. Valószínűleg a közeli vizimalmok miatt kapta ezt a nevet.
Neue Wiesen (ném. neu = uj; Wiese = rét, mező, kaszáló). Határai: Solymárvölgyi ut, Bécsi ut. A név a jelzett terület viszonylag új keletű (1830-as évek) használatba vételére utal.
Radlmühlried (Radl = a Vörösvári ut, Fehéregyházi ut találkozásánál működött malom egyik tulajdonosának neve). Határai: Vörösvári ut, Fehéregyházi ut, Kunigunda utja, Veder u., Vihar u.
Sandried (Sand = homok). Határai: Jégtörő ut, Pók u., Nánási ut, Kalászi ut, Dunapart. A név a talaj áradmányos voltát tükrözi.
Schoderried (ném. Schotter = kavics). Határai: Csillaghegyi ut, Pomázi ut, Keled ut, Áldomás u., Csikós u.
Steinried (ném. Stein = kő). Határai: Szentendrei ut, a Záhony u. nyugati végétől a Duna és Reményi E. u. találkozásáig húzódó vonal, óbudai rakpart, Bogdáni ut. A név eredete kétféle lehet, jelezheti egyrészt a talaj minőségét, másrészt a Szentendrei ut mentén lévő rómaiakori vízvezeték kőpilléreinek maradványait. Ez utóbbi elképzelést támogatja a Vörös László-féle térkép (1833) (III. térk.) "Kőmelletti Földek" felirata is.
Strassried (ném. Strasse = ut, utca). Határai: Bécsi ut, Pomázi ut, Csillaghegyi ut, Orbán Balázs ut.
Türkensteinried (ném. Türkenstein = török kő). Határai: Bécsi ut, Aranyvölgyi ut, Pomázi ut.
Zwergried (ném. Zwerg = törpe). Határai: Bojtár u., Csillaghegyi ut, Csikó u., Áldomás u.

13. 68. térképlap (1. kép). Magy. Orsz. Levéltár, S 11 - No. 830
14. A kukorica vetése egyuttal a szántó föld aktiv pihentetését, feljavítását is szolgálta, lévén a gabonaféléknél igényesebb, fokozottabb talajgondozást kívánó növény.
15. "A szántóföldi műveléshez egész megyeszerte tulnyomólag a vas ekék vannak használva. Legelterjedtebbek a Vidacs és Gubiczekék." (Galgóczy Károly; Budapest és környékének gazdasága és állattenyésztése, in: Gerlóczy - Dulácska (szerk.): Budapest és környéke természettudományi, orvosi és közművelődési leírása, Bp. 1879, 486.)
16. Baraczka i. m. 163.
17. A ritkán és alacsonyán nőtt árpat nem rá-, hanem rendre vágják. Azután a marokszedő kis gereblyével markokba szedte. Rendkívül rossz termés esetén minden gabonafélét rendre vágtak, majd állatokkal feletették.
18. Vö. Balassa Iván; a Néprajzi Múzeum favilla gyűjteménye, Ethn. 1949, 1-4., 99-139.
19. Vö. Hoffmann Tamás; A gabonaneműek nyomtatása a magyar parasztok gazdálkodásában, Bp. 1963, 82. old.
20. Uo. 174.
21. Baraczka i. m. 76.
22. Az egyes dűlőkre vonatkozó részletesebb adatok:
Achtmahdried (ném. acht = nyolc /8/; Mahd = kaszálás, rend; Ried = láp, mocsár, zombék). Határai: Bojtár u., Áldomás u., Keled u., Aranyos u., Boglya u.
Brücklried (ném. Brücke = hid). Több 19. század elejei térképen "Hidi Kaszáló" néven szerepel.
Bründlried (ném. Brunnen = kut, forrás ?).
Dreimahdried (ném. drei = három /3/). Határai: Ingovány u., Zsófia u., kb. Aranyalma u.
Eilfmahdried (ném. eilf, elf = tizenegy /11/). Határai: Boglya u., Köles u., Csillaghegyi ut, Bojtár u.
Fünfmahdried (ném. fünf = öt /5/). Határai: Zsófia u., Kunigunda utja, az Aranyos u. -től délre húzódó, kelet-nyugati irányú vonal.
Kotzenwalkried (ném. Kotze = pokróc, köpeny; Walke = kallózás, ványolás). Határai: Római ut, Monostori ut, Dósa u.
Schneckenbergried (ném. Schnecke = csiga; Berg = hegy). Határai: Szentendrei ut, Köles u., Boglya u., Rozália u., Viznyelő u., Monostori ut, Római ut.
23. Hoffmann i. m. 70.
24. Uo. 84.
25. Uo. 84.
26. Uo. 88.
27. Tálasi István; Adatok és szempontok a szálláskertes települések kutatásához, Ethn. 1972, 1., 74-77. old.
28. Birói ítélet 1877, 3. old., Óbudai református lelkészi hiv., egyházi iratok 1869-1879.

29. Hoffmann i. m. 88.
30. Budapest főváros III-ik ker. Szent Endrei ut mentén fekvő római építkezési maradványok térrajza, Bp. 1880, Bp. Főv. Levéltára, Bp. 139.
31. Egy leírásból tudjuk, hogy már 1790 előtt gyümölcsöt és főzeléket szállítottak Óbudáról a másik két városba. (Kelényi B. Ottó; Buda és Pest városképe az idegen utazások irodalmában, Tan. Bp. Mult. 1938, 148.)
32. Veszelszki Antal; A növény-plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény vagyis fa és fűszeres könyv... Pest 1798, 520.
33. Schams, Franz; Wollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungarn, Buda 1822, 646.
34. Galgóczy i. m. 491.
35. Erdei Ferenc; Futóhomok. A Duna-Tiszaköz földje és népe, Bp., é.n., 61-62. old.
36. Az egyes üdülőkre vonatkozó részletesebb adatok:
Brüderschried (ném. Bruder = testvér, fivér; Ried = láp, mocsár, zsombék). Határai: Bécsi ut, Laborc árok, Judit u., Királylakai ut, Jablonka köz.
Einsiedlerhut (ném. Einsiedler = remete; Hut = legelő). Határai: Bécsi ut, Doberdó ut, Kolostor ut, Téglá u.
Goldbergerhut (ném. Goldberg = aranyhegy). Határai: Aranyhegyi ut, Aranyvölgyi ut, Óvár u., Naszád u., Ürömhegyi lejtő. "Nevezetét ezen gyenge lejtvégi hegy onnan vette, mivel az Ó-Budaiak e' hegyi szőlőkből nyerik legédesebb boraikat." (Novák Dániel; Buda 's Pest vidékének regényes rajza, nevezetességei 's összehasonlítása egymással, Regélő 1837, 21., 161. old.)
Grünthal (ném. grün = zöld; Tal = völgy). Határai: Domsztló utja, Jablonka köz, Erdőalja ut, Vizmosás lejtő.
Kapuzinerhut (ném. Kapuziner = kapucinus (barát)). Határai: Bácsai ut, Téglá u., Remetehegyi ut, Perényi ut.
Kronavetberg (ném. ? ; Berg = hegy). Határai: Bécsi ut, Domsztló utja, Harsány lejtő.
Lagerberghut (ném. Lager = tábor). Határai: Bécsi ut, Táborhegyi ut, Táborhegyi lejtő, Királylakai ut, Erdőalja lépcső, Viharhegyi u., Farkastorki lejtő, Laborc u.
Mühlhut (ném. Mühle = malom). Határai: Bécsi ut, Perényi ut, Máramaros ut, Táborhegyi lejtő, Táborhegyi ut.
Neuhut (ném. neu = új). Határai: Kolostor ut, Remetehegyi ut, Téglá u. meghosszabbított vonala.
Petersbergerhut (ném. Petersberg = Szentpéter). Határai: Héthalom u., Mészkö u., Ürömhegyi lejtő, Kőpor u.
Rotheinsiedlerhut (ném. rot = piros, vörös). Határai: Bécsi ut, Laborc u., Farkastorki lejtő, Viharhegyi u., Judit u., Laborc árok.
Tranchement (ném. Tranche = szelet, darab ?). Határai: Domsztló utja, Vizmosás lejtő, Erdőalja ut, Harsány lejtő.

A helynevek "Hut" (= legelő) tagja, valamint Csucs-hegy és Öröm-hegy példája annak feltételezésére indít, hogy a XVIII. század első felében illetve 1686 előtt az óbudaiak csak a "Brüderschried"-en, "Grünthal"-on, "Kronavetberg"-en, "Tranchement"-en termeltek szőlőt vagyis ezek lehetnek a legrégebbi szőlőterületek.

A kéziratok forrásokból az is kitűnik, hogy az 1850-es évek végétől szőlőskertek létesültek a legelők több pontján. E telepítések pontos helye egyelőre meghatározhatatlan és azt sem tudjuk, hogy mennyi ideig álltak fent, csak a filoxéra vész idején pusztultak ki vagy már előbb megszűntek.

37. "... az egész határbéli szőlők között sem gazt nem lehet látni, sem pedig kerti veteményeket nem vetnek közzéjük, mint másutt sok helyeken; azonban gyümölcsfák is ritkán vagnak benne, mellyek mindég ártalmasok a' szőlőknek." (Mindszenti Antal; Az Ó és Új Budai Szőlők. Tudományos Gyűjtemény 1831., 37.) "Hogy a' Budaiak szőlőikben mulató és présházakat nem építenek, annak a' lehet az oka, hogy a' városban való házaknál vagnak a' présházak és pinczék, mellyekhez a' szőlőskertek nem igen távolra fekszenek." (Uo. 29.)
38. Egy-egy hiányzó tőke pótlásakor 50 x 50 x 50 cm. tömegű földet forgattak meg.
39. 1773-1852 között "a szőlőbirtok nagyságának arányában kivett hozzájárulás elsősorban a szőlőhegyi utak karbantartásával, szőlőcsószók fizetésével, részükre puszkapor vásárlásával kapcsolatos kiadások fedezésére szolgált." (Nagy István-Nagy Lajos-Wellmann Imre; Buda sz(abad) kir(ályi) főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai, Bp. 1959. 337. old.)
40. "A budai hegység ósrégi szőlészete külön népességet nevelt magának, mely kitűnően miveli a szőlőket, takar és nyes, trágyáz, visszahordja a lemosott termőföldet puttonyban, kétszer kötöz, négyszer kapál, gyomlál, szóval az úgy mivelt szőlőnek szüret és trágyahordás nélkül 13 munkát kell adni: 1. nyitás, 2. metszés, 3. kapálás, 4. karózás, 5. első kötözés, 6. váltás virágzás előtt, 7. második kapa, 8. kacsolás, 9. második kötés, 10. harmadik kapa, 11. negyedik kapa, 12. karóhuzás, 13. fedés." (Keleti Károly /szerk./; Magyarország Szőlészeti statistikája, 1860-1873. Bp. 1875, 84.) (váltás = választás; kacsolás = hegyelés; L. M.)
A fenti sorok azért fontosak, mert a filoxéra előtti gyakorlatot rögzítik. Ehhez képest, az általunk tárgyalt, filoxéra utáni szőlőmunkák csak lényegtelen eltéréseket mutatnak. Ezek a következők: 1. a választás és a kötözés, a takarás és a karóhuzás sorrendjének felcserélődése, 2. a szénkénegezés megjelenése illetve beékelődése a munkák közé. Ez a szőlőgyökér tetű feltűnésének kényszerű velejárója. 3. a kötözések és kapálások számának csökkenése egygyel. Tulajdonképpen nem igazolható teljes bizonyossággal, mivel utaltunk arra, hogy az időjárástól és a vegetáció fejlődésétől függően, a szóbanforgó két művelet száma változhatott.

- Az elmondottak megerősítik azt a tételt, hogy "a szőlőművelést ért nagy történeti katasztrófák, mint a pannóniai szőlőkultúrát illetően a népvándorlás, a középkori magyar szőlőművelést tekintve a török hódítás pusztításai, vagy a múlt század végi filoxéra pusztítása, sem teremtettek olyan cezurát a kulturában, amely egy-egy terület hagyományos műveltsége elemeit végképp eltüntették volna." (Vincze István; Történeti-naprajzi összehasonlító vizsgálatok a kelet-európai szőlőkultúra körében, Népi kultúra - népi társadalom V-VI., 1971, 311.)
41. Égető Melinda; A szőlő ültetése a Solt-vidéken, Ethn. 1970, 2-4., 521.
  42. Vincze István; Magyar szőlőmetszőkések és metszéspókok, NÉ. 1957, 87.
  43. "... a budai szőlőművelés... a rövidnyelű kapa használatában és a szőlő talajának gondos elsimításában különbözött a homoki magyar szőlőműveléstől." (Gönyei Sándor; A főváros környékének falvai. (Kézirat) Néprajzi Muz. Etnológiai Adattára, 4223.
  44. Balassa Iván; A magyar kukorica, Bp. 1960, 159., 165.
  45. A "pítli" fadongás, 30-35 cm. magas, vödörhöz hasonló eszköz. A dongák egyike a felső peremen tulnyulva a fül szerepét tölti be.
  46. A hagyományos eszközök fokozatos kikopásának, pusztulásának és a szőlőmunkákban tanusított gondosság, szakértelem csökkenésének függvényeként a XX. század első felében sokan úgy végezték ezt a műveletet, hogy a kád közepére beállították a prés kosarát, melynek résein keresztül az azt körülvevő szőlőzuzalékból a must ide szivárgott.
  47. A "fickó" fadongás, kisméretű vödör. Magassága kb. 25 cm., átmérője 18-20 cm. A dongák egyike a felső peremen tulnyulva a fagyantyu szerepét tölti be.
  48. Vincze István; Magyar borsajtók, Ethn. 1958, 1., 1-28.
  49. Uo. 6.
  50. Budapest főváros volt Ó-budai összes területének átnézeti térképén (1875), a Csucs-hegy és a Bécsi ut között feltüntetett "Sauwiese" (ném. Sau = disznó, koca; Wiese = rét, kaszáló, mező) helynév talán az egykori sertés legelő helyét jelzi.
  51. Az 1850-es évek végétől az óbudaiak a legelők több pontját feltörték és szőlővel ültették be. Ld. bírói ítélet 1877, 3. Óbudai református lelkész hív., egyházi iratok 1869-1879; jegyzőkönyv 1879, O.Sz.K. Térképtára, kéziratok birtokvázlatok, 66. doboz, 27. tétel.
  52. Az adatközlők a következő nevekkkel jelölték az általunk "szekér"-nek nevezett járművet; 1. parasztkocsi, 2. oldalaskocsi (megkülönböztetés a "stráfkocsi"-tól), 3. létráskocsi (utalás a rácsos oldalakra). Formailag, szerkezetileg vö. Balogh István; A lófogatok Debrecenben a XVIII-XIX. században (II.), Ethn. 1966, 1., 75-79., Csalog Zsolt; A kocsi és a szekér Szentes vidékén, Népr. Közl. 1965, 1-2., 3-44. Részben a fentiekhez kapcsolódva itt jegyezzük meg, hogy a lóvontatásu, négykerékű, saroglyás, löcsös járművek

"szekér", "kocsi" vagy "kocsiszekér" neveken szerepelnek a szakirodalomban. A népi teherszállítás ezen eszköze mindmáig nélkülözi az egyértelmű terminust és annak következetes használatát. Most nem célunk, hogy kísérletet tegyünk e hiány pótlására, csupán két elgondolást ismertetünk, amelyek konkrétan érintik témánkat illetve helyességük az óbudai példákon próbára tehető.

A szerkezeti különbségek felőli megközelítés szerint "az ötödik kerekes és rugózott járműveket kocsinak, az e nélkülieket pedig szekérnek nevezzük". (Jordán Károly; Bognár kisipar, Budapest 1959, 145.)

Egy másik meghatározás eltekint a külső formától és kocsinak nevez minden lovaktól hámmal vont, négykerekű járművet. (Pl. Gráfik Imre: Szállítás és közlekedés a Szentendre szigeten. Néprajzi Közlemények 1971, 1-4., 188.) Bár a magyarországi tájszótárak adatai és az óbudai néprajz szerint ez a definíció kétségtelenül megfelel a paraszti szóhasználatnak, túlzott nagyvonalúsága vitára készítené. A probléma az, hogy amint kilépünk a hagyományos - táji változataitól eltekintve egységes - paraszti kultúra köréből (ahol a fogatolás a döntő), a meghatározás már nemcsak egyetlen járműre és fogatolásra vonatkozik, hanem más szállítóeszköz típusokra is érvényes s ezáltal a "kocsi" elnevezés egyértelműsége szertefoszlik.

Óbudai példánál maradva: a féderes kocsi és a stráfkocsi egyaránt lövontatású, négykerekű, mégis jelentős mértékben különböznek egymástól, a magyar parasztkocsiktól pedig igen távol esnek.

53. A' Dunán fennálló Hid-Vám, Buda 1835, 17. BTM ltsz. 17.676 ld. még Palugyay Imre: Buda-Pest szabad királyi városok leírása. I. Pest 1852, 225. old.
54. Hoffmann Tamás; A paraszti munka (A magyar agrárétnográfia problémái). Ethn. 1970, 2-4., 258. old.
"Általában a Kárpát-medence peremvidékei azok, ahonnan a vándormunkások jöttek. ... Ezeken a területeken aránylag kevés a jó minőségű termőföld, és a sok helyütt már ekkor sűrű földművelő lakosság körében, a nemesi birtok szorításában, nagyarányú a zselléresedés és az elszegényesedés." (Sárközi Zoltán, A summások. Szabó István (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. II., Bp. 1965, 324.)
55. Bélay Vilmos; Adalékok az ár- és bérviszonyok történetéhez Pest-Budán. (1790-1848), Tan. Bp. Mult. 1961, 367.
56. A "dájcsprommer" elnevezés feltehetőleg a Nyitra folyó felső szakaszánál levő Deutsch-Proben (= Németpróna = ma Nitrianske Pravno (Csehszlovákia) nagyközség nevéből származik.
57. Somogyi Manó, Az ó-Budai hajógyár munkásainak helyzete, (Bp. 1888) című tanulmányában (16.) megjegyzi, hogy a hajógyári munkásoknál "a pálinka élvezete csakis a reggelinél szokásos; kivételt képeznek e tekintetben a felvidéki napszámosok, kik az Ó-Budán is nagy számban található pálinkamérések törzsvendégei".
58. Bácskai i.m. 63.

MATERIELLE KULTUR UND GESELLSCHAFT
DER BAUERNBÜRGER VON ÓBUDA (1848-1945)

Óbuda (Altöfen) liegt am rechten Donauufer, in der nördlichen Nachbarschaft von Buda. In der letzten Phase der Selbständigkeit war Óbuda ein typischer Marktflecken (18-19. Jh.), und im Jahre 1873 wurde es zu einem Teil der Hauptstadt. Der Ort bot Wohn- und Arbeitsgelegenheit für Menschen unterschiedlichen Ethnikum, unterschiedlicher Religion, Rechtsstellung und Wirtschaftsweise. Einen Teil seiner vielfarbigen Gesellschaft bildeten die um die Wende des 17. zum 18. Jahrhundert angesiedelten deutschen Bauern, die eine autarke landwirtschaftliche Produktion ausübten, deren wichtigster Zweig der Weinbau war. Unsere Arbeit untersucht ihre Lebensweise zur Zeit ihres Verfalls, das heisst zur Zeit des ungarländischen Kapitalismus (1848-1945).

Die erwähnte Marktfleckenschicht bezeichnen wir als "Bauernbürgertum". Der Terminus "Bauer" ist durch den Charakter der Beschäftigung und der Lebensweise, der Terminus "Bürger" durch die Rechtsstellung und den städtischen - seit 1873 sogar den hauptstädtischen - Wohnort begründet.

Nach 1848 setzte sich noch einige Jahrzehnte lang die sich auf den Ackerbau und die Viehzucht gleichwohl erstreckende Wirtschaftsweise wie zur Zeit der Leibeigenschaft fort. Der Ackerpflanzenbau wies im Vergleich mit der zeitgenössischen ungarischen Volkspraxis keine besonderen Züge auf. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts begann man mit der Abschaffung des mit der Bearbeitungspflicht verbundenen Zwangssystems, und an dessen Stelle trat die Wechselwirtschaft. Es verdient erwähnt zu werden, dass das Getreide auf an der Peripherie liegenden Tretplätzen gedroschen und aufbewahrt wurde.

Seit dem Mittelalter war der wichtigste Wirtschaftszweig der Weinbau. Die Weingärten befanden sich an den Berghängen, das Presshaus - in diesem die steinbeschwerte Balkenholzkeller - und der Keller im Ortsinneren. Zur ausserordentlich arbeitsintensiven Weinkultur zogen die Weinbauern häufig Wandertagelöhner aus den Oberland und den umliegenden Dörfern heran. In den Jahren 1886-1890 verursachte die Phylloxera mächtige Schäden in den Weingärten. Obwohl man bestrebt war die Verheerung in den folgenden Jahren durch Neuanpflan-

zungen wettzumachen, gewann der Weinbau seinen einstigen Rang nicht wieder zurück. Viele der Bauernbürger verarmten und wechselten ihre Beschäftigung und Lebensweise. Durch jene hingegen, die ihren Lebensunterhalt auch weiterhin durch ihren Boden und ihre Tiere bestreiten wollten, traten Gartenbau und Milchwirtschaft in den Vordergrund, und als selbständige Beschäftigung trat das Fuhrwesen in Erscheinung.

Nach dem raschen Aufschwung des Gartenbaus in Óbuda im 19. Jh. blühte er auch in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts und produzierte in erster Linie Gemüsearten zur Befriedigung der Ansprüche der Pester Märkte.

Obwohl die Viehhaltung niemals eine hervorragende Rolle gespielt hat, war sie als Hilfe der verschiedenen Agrarzweige immer zugegen. Die Nutztiere waren in Stallungen untergebracht. Pferd und Fuhrwerk hängen miteinander zusammen und befriedigten die Transportbedürfnisse der individuellen Wirtschaft. Dieser Verbindung entwuchs später das gelegentliche oder berufsmässige Lohnfuhrwesen.

TÖRÖK HAGYATÉKI ÖSSZEÍRÁSOK,
MINT KULTÚRTÖRTÉNETI FORRÁSOK

A hódoltság mintegy másfél évszázada során hazánk területén megforduló, illetve itt letelepedő törökség anyagi kulturájáról, élet-körülményeiről kialakított képünk korántsem mondható teljesnek. Az elsősorban a várakban, és a nagyobb települési központokban előkerülő viszonylag nagyszámu török, illetve törökösnek mondott¹ leletanyagnak az eddigieknél tervszerűbb és rendszeresebb feldolgozása mellett² szükségesnek látszik, hogy felhasználjuk azokat a korabeli írásos emlékeket, amelyek egyrészt már önmagukban is az anyagi kultúra megismerésének egyik fő forráscsoportját jelentik, másrészt a régészeti leletanyag pontosabb meghatározását is elősegítik. Ilyen jellegű írásos emlékeink a török hagyatéki összeírások, melyeket - a fent említett cél érdekében - érdemes közelebbről is megvizsgálunk.³

Ha valaki a török birodalom alattvalói közül örökösök hátrahagyása nélkül halt meg, illetve örökösei kiskorúak voltak, vagy távol voltak, ingó és ingatlan vagyontárgyairól a kincstár számára hivatalos jegyzéket készítettek. Ugyancsak elkészült ez a jegyzék abban az esetben is, ha valaki kincstári szolgálatban állott - az esetlegesen kincstári tulajdonba tartozó vagyontárgyak, főként pénzüsszegek megvédése érdekében, illetve olyankor, amikor eltűnt, vagy fogságba esett, személyek, elsősorban katonák hagyatékáról kellett intézkedni. Az örökösök nélkül elhunytak vagyona a kincstárra szállott - éppen ezért ezekből a hagyatékokból, illetve gazdátlan javakból származó bejtűlmal jövedelmek⁴ beszedésére a kincstár külön biztosokat jelölt ki. Ők azután a hagyatékot tételesen összeirták, megnevezve minden egyes vagyontárgyat, a házon, kerten, szőlőn és állatállományon kezdve - a fegyvereken, ruhákon, szőnyegeken át - a kereskedők esetében a bolt készleteit, mestereknél a műhelyben található szerszámokat is beleértve - a háztartás legapróbb, filléres eszközéig. Az egyes tételeknél megnevezték azok mennyiségét, állapotát, értékét. Az így összeirt javak ezután árverésre kerültek. A befolyt összegből fizették ki a temetési költségeket, a kikiáltó díját, a kádi illetékét, az elhunyt esetleges adósságait, az őrzési díjat, bejegyzési illetéket stb. -, a fennmaradó összeget pedig átadták a kincstárnak. Az így befolyt összeg, a bejtűlmal jövedelmek, nem elhanyagolható részét alkották a kincstár évi bevételének,